

PLUG I RALO

Branimir Bratanić

(Uz knjigu: Hanns Koren, Pflug und Arel. Ein Beitrag zur Volkskunde der Ackergeräte. — Veröffentlichungen des Institutes für Volkskunde, Salzburg, Band 3. — Salzburg 1950. Otto Müller Verlag. — 276 str., 13,5 × 21 cm, 27 crteža u tekstu i 3 karte kao poseban prilog.)

Za razumijevanje onoga temelja, na kojemu se razvila današnja evropska kultura, potrebno je etnološko istraživanje širokih razmjera. Taj temelj svakog — prošlog i sadašnjeg — kulturnog i historijskog zbivanja čini život i rad onih brojnih milijuna nepoznatih jednostavnih ljudi, koji prelazi preko svih granica obične povijesti i vremenski i po svojoj socijalnoj širini. Taj život nepismene prošlosti i neprimjetne sadašnjosti ne pruža historiji nikakvih dokumenata, ali u produktima kulture ostavlja etnologiji široke mogućnosti da popuni i prodube sliku, koju nam daje historija.

Jedan od najprikladnijih objekata historijske etnologije čine orače sprave sa svojim mnogim vrstama, tehničkim oblicima, brojnim sastavnim dijelovima i bogatom nomenklaturom. Sve to mnoštvo pojedinosti, koje nisu vezane uz prirodne prilike ili svrhu sprave, znatno olakšava utvrđivanje historijskih i genetskih veza. Osim toga orače su sprave tako karakterističan element — Koren kaže »Herzstück« — za ratarsku kulturu evropskoga tipa, da su postale njen simbol, a nisu podvrgnute tako lakom i modnom izmjenjivanju, kao drugi dijelovi kulture. Nije stoga čudo, što je literatura o oračim spravama dosta obilna. Uz to je proučavanje toga predmeta mnogo olakšano sretnom činjenicom, što već preko dvadeset godina opstoji o njemu veliko i solidno sintetičko djelo,¹ u kojemu je autor neobično iscrpno, trijezno i kritično obradio sve, što se dotad znalo o oračim spravama. Na taj je način stvorena solidna podloga i poticaj za dalji rad, pa se to opaža u velikom broju specijalnih publikacija, koje su se pojavile nakon izlaska Leserove knjige sa svrhom, da detaljno prikažu i obrade orače sprave pojedinih naroda ili užih geografskih područja Evrope. Svi ti radovi nisu — kao što je prirodno — jednakog opsega i vrijednosti, ali svi donose nov materijal i znatno povećavaju naše znanje. Jedan od najnovijih među njima je i Korenova dosta opsežna knjiga o štajerskim oračim spravama.² Za nas je ona naročito zanimljiva i važna ne samo zbog najbližeg susjedstva, nego i zato, što historijska pokrajina Štajerska, koja čini okvir Korenova istraživanja, obuhvaća i velik dio slovenskoga naroda, a u prošlosti je i čitava bila nastanjena Slavenima.

¹ Paul Leser, Entstehung und Verbreitung des Pfluges, 1931.

² Kolika se važnost pridaje u današnjoj Austriji ovakvim istraživanjima, vidi se po tom, što je knjigu izdao doduše privatni izdavač, ali uz potporu saveznog ministarstva prosvjete i štajerske zemaljske vlade.

Autor je vrlo pregledno rasporedio svoj materijal u tri velika poglavlja, od kojih svako obuhvaća još po nekoliko odsjeka i pododsjeka. Naročito mu moramo biti zahvalni, što je na kraju svakog poglavlja, pa i na kraju nekih važnijih odsjeka, ukratko recapitulirao njihov sadržaj, označivši to uvijek jasno kao »Zusammenfassung«. Time je mnogo olakšao snalaženje u materijalu, koji je često, kako sam kaže, »äusserst spröde«.

Iz uvoda saznajemo u prvom redu motive, koji su pisca vodili kod pisanja ove radnje i ciljeve, koje si je postavio. Polazeći od potreba muzejske zbirke u gradačkom etnografskom muzeju (kojemu je danas ravnatelj) on je već od god. 1937. počeo sabirati materijal, kojim je želio najprije dati općenitu sliku o oblicima i raširenju štajerskih oračih sprava u naše vrijeme (prema vijestima iz 19. stoljeća i prema današnjoj tradiciji, dotično prema današnjem stanju, gdje je to još moguće), a onda za svaki na taj način utvrđeni tip nastojati s pomoću historijskih podataka i usporedjivanja objasniti — koliko je to moguće — i njegovo podrijetlo. Prikazavši ukratko dosadašnju — dosta oskudnu — literaturu o predmetu i izvore, kojima se služio, pisac u uvodu objašnjava, po ugledu na Lesera, stručnu terminologiju, koju upotrebljava. Prosječni će čitalac doduše znati ili lako pogoditi značenje nekih od tih naziva (isp. sl. 1), dok će mu druge, a isto tako i razliku između pojedinih vrsta oračih sprava, ponajviše trebati objasniti. To je objašnjenje vrlo potrebno, jer bez njega dolazi lako do nemilih nesporazumaka, koji nisu rijetki u dosadašnjoj literaturi. Stoga treba požaliti, što Koren u svom tumačenju nije uvijek bio sretne ruke. Nije zgodno, kad se kod objašnjavanja osnovnih pojmova kaže (str. 15), da je bitna razlika između rala (njem. arl) i pluga »danas još samo u lemešu« (koji je kod pluga jednostran, nesimetričan, a kod rala dvostran, simetričan). Plug je kao cjelina nesimetrična sprava, ima jednostranu dasku, koja odgrće zemlju samo na jednu stranu, za razliku od rala, koje je gradjeno potpuno simetrično (bez daske ili sa dvije daske, dotično sa sličnim pomagalima, smještjenima simetrično s obje strane sprave). Tako shvaćajući razliku između te dvije vrste oračih sprava seljaci ne samo kod nas, nego i u ostaloj Evropi, pa i u njemačkom dijelu Štajerske, a na izuzetne slučajeve, gdje je staro ime ostalo kod rala, koje se naknadnim usavršavanjem po svojoj gradnji približilo plugu, ne bi se trebalo obazirati, kad je govor o osnovnim pojmovima.³ Još je nejasnije i nezgodnije, jer može neupućenog čitaoca zavesti u bludnju, tumačenje (Leserovih) pojmova »Beetpflug« i »Beetpflügen« (obični jednostrani plug i oranje »na slogove« ili »na razore«, slov. »na ogonec«). Po Korenovu se tumačenju (str. 16) čini, kao da su ti nazivi nastali tako, što u slučaju, da se jednostranim plugom ore brazda uz brazdu, »njiva dobiva izgled lako uzdignutih slogova« (»leicht erhöhter Beete«). To je posve krivo. U takvom slučaju na njivi ne bi nastali nikakvi slogovi (Beete), nego sami grebeni i duboki jarci (recimo onako, kako se polje priredjuje za sadnju krumpira). Stoga se običnim jednostranim plugom nikad ne ore druga brazda odmah uz prvu, nego se mora obilaziti po njivi naokolo, kod čega nastaju slogovi (Beete, od atle Beetpflug), bilo tako, da njiva ostane uzdužnim jarkom po-

³ Isto tako je neugodno, kad se kod ovakvog tumačenja osnovnih pojmova dogodi lapsus calami (na str. 15, u posljednjem retku: »Griessäule« mjesto »Grindel«), pa se to ne popravi ni u korekturi. Neupućeni čitalac može na tom mjestu krivo shvatiti i neke druge termine, jer se Korenov tekst ne podudara posve s brojevanim oznakama na njegovim sl. 1 i 2, koje služe za objašnjenje, t. j. isti brojevi ne označuju uvijek istu stvar (isp. br. 3, 4, 5, 7).

dijeljena u dva sloga (njem. *auseinanderpflügen*), bilo da čitava njiva čini jedan slog, odijeljen uzdužnim jarcima od susjednih polja (njem. *zusammenpflügen*), bilo da se kompliciranjem toga postupka na njivi načini više užih ili širih slogova. Takav način oranja (*auseinanderpflügen* i *zusammenpflügen*) Koren nigdje ne navodi, dok spominje prenošenje »praznoga« pluga preko njive, kako bi sve brazde mogle padati u istom smjeru (što se radi samo na većim strminama onda, kad nema za to pogodnije orače sprave — rala ili premetnoga pluga). Radi li se ovdje samo o nespretnoj stilizaciji ili je moguće, da njemački seljak u Štajerskoj doista ni u ravnici ne ore na slogove?

Treba s pohvalom istaknuti, da Koren kao Nijemac ne upotrebljava riječ *pflug* za sve moguće vrste oračih sprava — što dovodi inače do velike zbrke u njemačkoj stručnoj literaturi — nego točno razlikuje jednu od druge po njihovim specifičnim nazivima, a kad mu je potrebno označiti opći pojam »orača sprava« (»orače ratilo«) služi se terminima *Baugerät*, *Bauzeug*⁴ i slič. Na žalost dalje u knjizi ne provodi uvijek dosljedno to — za stručnjaka — vrlo potrebno razlikovanje.⁵

U prvom poglavlju (58 strana) opisuje K. vrste, oblike, rasprostranjenje i najvažniju nomenklaturu štajerskih oračih sprava od početka 19. stolj. do danas, obradjujući geografskim redom u posebnim odsjecima pojedine krajeve. Ovdje saznajemo, da Štajerci upotrebljavaju gotovo svagdje (već u 18. stolj.) obični jednostrani plug (po konstrukciji sličan, mađarskim, slovenskim i hrvatskim plugovima), zatim plug dupljak⁶ (ponajviše o sjevernoj Štajerskoj), plug premetnjak⁷ (danas potpuno nestao, a nekad raširen u brdima sjeveroistočne Štajerske), ralo (njem. *arl*) u više suvrstica,⁸ ali uvijek jednake »četvorodjelne« osnovne konstrukcije (rašireno je bilo — a i danas se još dosta upotrebljava — s obje strane gornje Mure do Brucka i u brdima zapadne Štajerske), i napokon rezalo⁹ (njem. *riss*), u Gornjoj Štajerskoj oko Muraua, danas već izvan upotrebe, a kod štajerskih Slovenaca oko gornjeg toka Savinje.

U posebnom odsjeku o Donjoj Štajerskoj K. je skupio niz podataka iz prve polovice 19. stolj., koji se odnose na orače sprave slovenskih krajeva, i to posebno za dolinu Drave, okolice Konjica i Rogatca pa za dolinu Save i Savinje. Našao je čak i jedan stari crtež (god. 1813.) pluga iz Ormoža, na kojemu se unatoč neumješnosti crtača¹⁰ vidi, da je gredelj bio jako zakrivljen, a lemeš jednostran s vrlo velikim perom. Premda su sve te vijesti vrlo mršave, ipak se iz njih razabira, da se i ovdje u to doba upotrebljavao obični plug i plug dupljak (ovaj uglavnom na zapad od Celja), a na Pohorju i u Savinjskim Alpama i ralo (u posljednjem slučaju i rezalo, »naresavenza«). Zabilježeno je

⁴ Ova se riječ upotrebljava i u starim gosposkijskim inventarima.

⁵ Isp. na pr. str. 265, gdje se kaže, da štajerski *arl* pripada među najstarije evropske »četvorostrane« plugove. Kako se na ovom mjestu radi o isporodjivanju i općenitim zaključcima, neprilika je to veća.

⁶ Dvostruki planinski plug: s dva lemeša i dvije daske, kojim se može orati i na desnu i na lijevu stranu (slov. *merjasec*, orača, hrv. *dupljak*).

⁷ S daskom, koja se može premetati s jedne na drugu stranu.

⁸ Izuzetno i s nekom vrstom premetne daske, po čemu postaje zapravo plug premetnjak.

⁹ Pomoćno ralo, koje se sastoji samo od crtala u oju-gredelju, a upotrebljava se kod oranja zajedno s običnim ralom (slov. *rezalo*, *rezalnica*).

¹⁰ Zacijelo je krivo, medju ostalim, to, što se daska i oštrica lemeša nalaze na lijevoj strani.

i nekoliko drugih naziva,¹¹ od toga nekoliko i s druge strane današnje austrijske granice (kod Lučana).

Kratak pregled na kraju poglavlja daje jasnu sliku o njegovu sadržaju, a u samom glavnom tekstu ima korisnih i zanimljivih pojedinosti, koje obogaćuju naše dosadašnje znanje (na pr. nekoji nazivi, sprega, način oranja arlom, način reguliranja dubljine oranja i dr.). Glavni dio materijala za ovo poglavlje čine podaci iz prve polovice 19. stolj., koji su za Štajersku na sreću dosta obilni. To su — osim rijetkih vijesti iz slučajne literature — rasprave i članci Gospodarskoga društva u Štajerskoj, štampani godišnje jedanput (od 1819.—1848.), rukopisni »statistički« opisi pojedinih okružja i kotara u gradačkom arhivu (t. zv. Göthova serija) i napokon nešto t. zv. podaničkih inventara, koje su pojedine gospoštije redovno sastavljale za selišta svojih kmetova (prilikom smrti i drugih promjena). Ipak je sva ta gradja imala uglavnom praktičnu, gospodarsku svrhu, pa su u njoj podaci, koji mogu zanimati historičara i etnologa, slučajni, nesistematski i obično vrlo oskudni (ponajviše tek naziv orače sprave ili kojeg važnijeg dijela). Pravi etnografski materijal iz današnjega narodnoga života ili iz žive narodne tradicije čine primjerci oračih sprava u gradačkom etnografskom muzeju (za koje K. savjesno i redovno donosi vrlo potanke opise, točne mjere i važniju nomenklaturu), zatim nešto bilježaka prof. V. Geramba, R. Prambergera i samoga autora s njihovih istraživanja u narodu, a spominju se (za 6 lokaliteta) i odgovori na neke upitnice (ali se ne vidi, čega se tiču).

Glavni je dio knjige (129 strana) i težište čitavoga rada II. poglavlje. U njemu su sistematski i redom prema godinama prikazani svi oni mršavi podaci, koje daju izvori za ranija stoljeća. Osim nekoliko drugih isprava i vrela glavni materijal za ovo poglavlje dali su stari urbari i podanički inventari, koji za čitavu Štajersku teku od polovice 16. do prvih decenija 19. stolj. i čine rijetko bogatu zbirku historijskih izvora. Treba bez ustezanja odati priznanje neobičnoj marljivosti i strpljivosti autorovoj, koji je sistematski pregledavao archive, mjesecima čitao i ekscerptirao više tisuća inventara i učinio nam lako pristupnim sve ono, što se ondje nalazi o štajerskim oračim spravama. Nije njegova krivnja, ako su podaci, na taj način dobiveni, redovno suhi, malobrojni, a često i nejasni. I za Slovence su ti dokumenti važni, premda se autor tuži, da mu za »abgetrennte Landschaften« nisu bili u dovoljnoj mjeri pristupni. Ipak se je mogao poslužiti inventarima gospoštija Gor. Radgona, Ljutomer i Soštanj, kao i knjigama dokumenata, koji se tiču Celja, Gor. grada, Konjica, Laškoga, Marenberga, Maribora, Ormoža, Ptuja, Vranskoga i Vrbovca (kod Mozirja).

Počinjući negdje na početku 14. stolj., kad se prvi put spominju i plug i arl, autor savjesno ispisuje iz dokumenata i inventara svaku pojavu oračih sprava, nastoji protumačiti njihove varijante i različne nazive, pod kojima se pojavljuje plug, plug dupljak, ralo, plug premetnjak, rezalo, pa nazive za lemeš, crtalo i plužna kolica. Kod toga ima više puta zanimljivih konstatacija i izvoda¹² ili naziva.¹³ — Uz ovo poglavlje idu i sve tri Korenove karte, od kojih

¹¹ Pri čem Koren — za razliku od Rhamma — pogrešno prevodi *kuzla* sa »Bock«. I danas ima za oraču spravu pored *kuzla* kot Slovenaca i naziv *psical*

¹² Na pr. zaključivanje, da je prvotni oblik (možda u 15. stolj.) arla — koji danas u Štajerskoj uvijek ima kolica — bio bez njih, a isto tako i bez crtala, pa i bez naprava za odgrtanje zemlje, dok se arl s kolicima javlja godine 1575.

¹³ Na pr. *plužna željeza* za lemeš i crtalo zajedno, kao što je to često danas kod Hrvata; riječ *zieter*, koju štajerski rječnik Ungera i Khulla tumači kao

prva pokazuje raširenije štajerskoga pluga u pojedinim stoljećima, druga područje pluga dupljaka do god. 1800., a treća nazive za lemeš i crtalo.

Završno III. poglavlje treba da pokaže mjesto, koje u kulturnoj povijesti zauzimaju štajerske orače sprave. Radi usporedjivanja skupio je ovdje K. u posebnom odsjeku sve podatke o oračim spravama na području *arls* u Istočnim Alpama, do kojih je mogao doći. U ovom vrlo korisnom pregledu nije se ograničio samo na raniju literaturu (u kojoj glavno mjesto zauzima Rhamm,²⁴ nego je donio i neke rezultate vlastitih istraživanja i putovanja (naročito za Lungau u Salzburgu, nešto i za Korušku), a poslužio se i ovdje arhivskim materijalom, koji se čuva u Gracu. U okviru toga područja, koje se prostire od južnog Tirola do Donje Austrije, govori K. i o Koruškoj i Kranjskoj pa donosi nešto novih podataka, koji se tiču i Slovenaca (na pr. zaoravanju sjemena ralom oko Otmanja i Magerka kod Celovca pa o dupljaku u Kranjskoj). Na kraju ovoga odsjeka prikazana su ukratko i starija mišljenja o oračim spravama Istočnih Alpa (R. Braungart, J. Peisker, K. Rhamm).

Govoreći o odnošajima između rala i pluga Koren korigira Rhamma i dovoljno uvjerljivo prikazuje podjelu istočnoalpskog područja na tri dijela. U tom »triptihonu«, kako ga on zove, javljaju se jednake pojave na oba kraja — s jedne strane u Tirolu, a s druge u većem dijelu Štajerske —, dok srednji dio, koji obuhvaća Korušku i gornji tok Mure u Štajerskoj i Salzburgu (Lungau), čini cjelinu za sebe. U tom srednjem dijelu nalazi se jezgra čitavog područja rala, koje je ovdje još danas dijelom sačuvalo neke svoje prvobitne crte (dugo oje do jarma, jedna ručica bez posebnog drška ili samo s jednom drškom), zatim uz ralo još samostalno rezalo pa nazivi *arling* (= lemeš), *riss* (= crtalo) i *goslatz* (= kozlac, koji K. ovdje ne spominje). Među zajedničke osobine, koje spajaju obje rubne zone, K. računa: nesigurnost u razlikovanju rala od pluga (u Tirolu na pr. katkad naziv *arl* za plug, dok se u Štajerskoj, po Korenovu mišljenju, događa obrnuto), ralo s kolicima (1 ili 2 kotača) i jednakim nazivom za nj (*radlarl*, *radarl*), posebna varijanta rala za upotrebu na krčevinama (»trebežima«) nakon paljenja (*reutarl*, *reitarl*), dva drška na ručici (prirodne rašlje ili dva posebna komada drveta), pa nazivi *hörner*, *hiedn* (= »rogovi«) za takve ručice, *wagesen-wans* za lemeš (rala i pluga u Tirolu, samo pluga u Štajerskoj), a kao pandan nazivu *goslatz* mogli bismo ovdje dodati i nazive *schwing*, *schwoinge* za kozlac.

U daljem odsjeku s natpisom »Namen und Sachen« K. obradjuje nekoje nazive i pojedinosti rala i pluga nastojeći iz njih izvesti zaključke o povijesti tih oračih sprava. Najdulje se zadržava kod naziva za lemeš, koji su doista najzanimljiviji i pružaju najviše mogućnosti za komparativan studij. Za naziv *arling*, koji danas označuje jednako lemeš rala i pluga, utvrđuje, da je nastao oslanjanjem na slavenski *ralnik*, i to ne samo zbog svoga oblika, nego još više radi svoje geografske raširenosti. Na području rala, naročito na teritoriju nekadašnjeg »comitatus Liubina«, upotrebljava se kod pluga još i naziv *wans*. Nasuprot se ime *pflugeisen* za nesimetrični lemeš javlja uglavnom samo ondje, gdje rala nema. S tim različnim nazivima pokušava povezati i pojedine oblike brana, pa bi prema tome uz naziv *arling* išla brana s uzdužnim, a uz nazive *wans* i *pflugeisen* s poprečnim gređicama. Zacijelo nije slučajno, što se donekle analogan rasporedjaj nalazi i kod Hrvata: uz naziv *raonik* u Bosni duguljasta

»prednje rudo za drugi par volova«, čemu se K. protivi, a možda je ipak u svezi sa slov.-hrv. *četver* s istim značenjem.

²⁴ Rhamm, *Urzeitliche Bauernhöfe...* 1908.

brana s uzdužnim gredicama, a uz *lemeš* u Hrvatskom Primorju i uz nazive tipa *železo* u zapadnoj Hrvatskoj brana, sprijeda sužena (često u obliku trokuta) s poprečnim gredicama. Važno je, što je K. ovom prilikom uveo u etnološku literaturu o oračim spravama i dosad najstariji datirani nalaz nesimetričnog plužnog lemeša (iz Burgenlanda, navodno iz god. 1233.). To je bar za pola stoljeća ranije od jedinog dosada datiranog nalaza, iz Semonica u Češkoj, koji je objavio Niederle,¹⁵ a K. ga ne spominje.

Druga dva naziva, koja u njemačkom dijelu Štajerske imaju karakteristično rasprostranjenje, tiču se crtala (*sech* i *riss*), a zanimljiva su i imena za gredelj rala, kod kojega se naziv *grindel* javlja samo na jugozapadu, u blizini današnjeg slovenskog teritorija, dok ga u Gornjoj Štajerskoj zamjenjuju nazivi *bam* i *stoss*. Ovdje treba ispraviti Korenovu tvrdnju, da je za gredelj pluga »opće njemačko ime *grindel*« (str. 240). To se doduše može često čitati, a tako piše i u Grimmovu rječniku (1935.), ali je ipak taj naziv u n a r o d n o m govoru nepoznat ne samo u Porajnju (lična istraživanja Leserova), nego po svojoj prilici i u Donjoj Saskoj¹⁶ pa bi mogao štaviše biti ograničen samo na južne i istočne Nijemce. Dalje K. obradjuje nazive za kolica (*grag*, *grätt*), dasku pluga (*mullbrett*), dotično za »ušić rala (*flüg*, *furkl*), za kozlac (*schwing* uglavnom kod pluga, *goslatz* kot rala), ručice pluga (*riester*) i drške rala (*habeln*, *hiedn*).

Za nas je najzanimljiviji naziv *goslatz*, za koji K. ispravno dokazuje, da su ga Nijemci preuzeli od Slavena (*kozlac* je najrašireniji naziv kod Slovenaca, Hrvata i Srba). Za tumačenje te riječi važna je i stvarna razlika, koju K. utvrđuje između dvije vrste štajerskoga kozlaca, kojima odgovaraju spomenuti nazivi: *goslatz* ima na vrhu rupice, s pomoću kojih se može regulirati dubljina oranja, dok je *schwing* stalno učvršćen u gredelju, pa se reguliranje vrši upotrebom klinova pri sastavu gredelja i ručice. Isto tako nije bez važnosti, što se u Štajerskoj, kako upozorava Koren, *goslatz* zove i naročita naprava s rupicama na dvokolicama za sijeno, kojoj je svrha da pridržava stožinu, koja odozgo pritište sijeno.¹⁷ Ističući navedene činjenice (kojima bi se možda smio dodati i slovensko-hrvatski *kozolec* za sušenje sijena ili snoplja) i raširenost južnoslovenskog naziva *kozlac* K. s pravom zabacuje sasvim promašeno Murkovo tumačenje te riječi iz *goš*, *goša*, *gošvica*.¹⁸ Medjutim ni značenje »Böcklein«, koje predlaže K., semantički nije nikako uvjerljivo, a osnovano je na »pučkoj etimologiji«. Pravo prvotno značenje i oblik riječi *kozlac* zacijelo su mnogo više komplicirani, ali ovdje nije mjesto, a i prostor ne dopušta, da se tim dalje bavimo.

Na kraju K. govori o nekim najistaknutijim osobinama tehničke konstrukcije štajerskih oračih sprava. Utvrđuje, da čistom »četvorostranom« tipu (»vierseitiger Pflug«) — kod kojega je ručica usadjena u plaz, a gredelj ravan — pripadaju arl i plug dupljak, dok se kod običnog pluga takva konstrukcija javlja samo ondje, gdje se lemeš zove *arling* (str. 256). Uz nedostatak točno

¹⁵ Isp. Život starých Slovanů, III, 1 (1921), str. 74, sl. 14.

¹⁶ Isp. Andrée, Braunschweiger Volkskunde, 1896; Bomann, Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk im alten Niedersachsen, 1927.

¹⁷ Slična naprava nalazi se i na vozu za sijeno ili snoplje i kod Slovenaca (Istra, Notr., P) i Hrvata (Oriovac u Slavoniji, vlastiti zapis) a zove se isto tako *kozbac*, *kozlac*.

¹⁸ Kod Rhamma, str. 990 (u bilješki s predjašnje strane). Murko se očito dao zavesti Rhammovim pisanjem *gaslitz*, dok se prema Korenu ta riječ kod Nijemaca redovno izgovara *go(u)slatz*, dakle *gozlac* ili *gouzlac*.

lokaliziranih podataka i nemogućnost kontrole povezivanje izvjesnih konstruktivnih osobina s odredjenim nazivom u ovako kategoričnom obliku ne djeluje uvjerljivo, iako se može vjerovati, da se geografsko raširenje dotičnih dviju pojava uglavnom poklapa. Rezerve su na mjestu naročito, kad pogledamo jedinu sliku (sl. 27), kojom K. prikazuje ovakav sastav ručice i plaza kod običnoga pluga: kod toga je primjerka ne samo gredelj koljenasto zakrivljen, a ne ravan (pa to ne pristaje zapravo uz »čistu« četvostranu konstrukciju, kako i sam K. kaže malo dalje), nego i u kraju oko Birkfelda — a negdje odanle potječe taj plug — Korenova karta ima znakove za *pflugeisen* i *wagesan*, a ne za *arling*.

Koren pravilno opaža, da se »četvostrana« konstrukcija štajerskih oračih sprava direktno nadovezuje na široko područje takve konstrukcije u srednjoj, zapadnoj i sjevernoj Evropi (da pripada, kako on kaže, »sjevernom krugu«), dok osobine nekih drugih štajerskih plugova imaju naprotiv svoje analogije na istoku. Tomu drugom, istočnom, »krugu«, pripada u Štajerskoj koljenasto zakrivljeni gredelj,¹⁹ zatim plaz, koji je sastavljen od donjih dijelova ručica²⁰ i naziv *pflugeisen* za lemeš. Koren opaža, da spomenute konstruktivne osobine i nazivi tipa *železo* nisu na jugoistoku, kod Hrvata, onako vezani zajedno, kako to on uzima za srednju Štajersku, nego se javljaju samostalno sve do krajeva, u kojima se upotrebljava plug s jako zakrivljenim gredeljem, usadjenim u plaz (koji on, oslanjajući se na Lesera, zove »echter Krümelplug«²¹). No ni na samom štajerskom i mađarskom području, koje spajaju nazivi tipa *željezo*²² nisu konstruktivne osobine onako jednolično raspoređene i istovjetne, kako bi se moglo pomisliti prema Korenovim riječima. Priložena naša karta pokazuje, da ondje ima i zakrivljen i ravan gredelj, i dvostruk i poseban plaz (isp. naročito lokalitete br. 6, 7, 8, 222 i 223). Prema tome se vidi, da nešto takovo, kao Korenov »srednještajerski plug«, zapravo ne postoji. Koren je doduše i sam svijestan (str. 258), da je takva oznaka neprecizna, ali ne shvaća, čini se, njezin doseg. Jer dok bi se oznaka »srednještajerski plug« donekle mogla upotrebiti kao pomoćni pojam, kojim se naglašava razlika prema »čistim četvostranim« spravama Gornje Štajerske, prema oblicima plugova na istoku i jugoistoku takva oznaka gubi svaki smisao. I navedene konstruktivne osobine i nazivi tipa *željezo* idu doduše nekako zajedno, ali su daleko od toga, da bi se mogli obuhvatiti jednom zajedničkom geografskom oznakom. Sve to pokazuje i ovom

¹⁹ Naziv »Hängegrindel«, koji K. za nj upotrebljava, nije sretan, jer ne odgovara za normalni oblik koljenastoga gredelja, nego tek za jednu njegovu varijantu.

²⁰ Isp. na priloženoj karti br. 16, 18, 27, 28. Za takav sastav može se radi kratkoće upotrebiti oznaka »dvostruki plaz«. Medjutim na Korenovoj sl. 17, na koju on upućuje čitaoca, čini se, kao da su i plaz i obje ručice od jednoga komada (čega također ima, na pr. kod Hrvata i Mađara).

²¹ Pri tom nije ispravno, ako K. nekako želi povezati taj pravi »Krümelplug« s nazivom *raonik*. To bi se bar moglo zaključiti po njegovim riječima o raširenju »srednještajerskoga pluga«: »Im lemez-Gebiet, b e s o n d e r s a b e r (potcrtao B. B.) auch im raonik-Gebiet tritt er schon in Gemengelage mit dem echten Krümelplug« (str. 258/259). Kod hrvatskoga pluga nalazi se naziv *raonik* samo izuzetno, nikad kod pluga s gredeljem, usadjenim u plaz, a i na području, na kojem se za lemeš r a l a upotrebljava naziv *raonik*, zabilježen je takav »echter Krümelplug« svega 6 puta (prema 28 podataka izvan toga područja). Isp. Bratanić, Orače sprave u Hrvata (= OSH, 1939), karta III.

²² Njem. *pflugeisen*, mađ. *ekevas* (K. piše konsekventno *elkevas!*), *szántóvas*, *lapóvas*.

prilikom, koliko je za mogućnost isporodjivanja i za izvođenje valjanih zaključaka neophodna ispravna tipologija. Danas više nije moguće kod detaljnog proučavanja oračić sprava operirati samo pojmovima »četvorostrani plug« i »plug zakrivljena gredelja« (»vierseitiger Pflug« i »Krümelflug«), kako to dobro osjeća i sam K. U početnim fazama istraživanja oračić sprava te su pojmove stvorili njemački istraživači. Oni su imali svoje opravdanje, svoju heurističku vrijednost, kako ispravno kaže K., još onda, kad se Leser u svom vrlo potrebnom i upravo kapitalnom sintetičkom pregledu trudio unijeti reda u veliko mnoštvo najrazličitijih oračić sprava iz cijeloga svijeta,²³ a možda će je imati i ubuduće kod sličnih sintetičkih nastojanja. Ali za današnje analitičko i komparativno proučavanje ti pojmovi više nisu dovoljni. Kod toga situacija nije mnogo bolja, ako se pojam »vierseitiger Pflug« proširi novom oznakom »Rahmenflug«, kako to čini A. Haberlandt,²⁴ a metodički je svakako prema Leseru nazadak, kad se orače sprave jednoga ograničenoga područja tumače bez dovoljno jakih razloga kao »posredni tipovi i prijelazni oblici« »jednoga gotovo neprekinutoga niza«,²⁵ premda se može raditi — pa se u konkretnom slučaju zacijelo i radi — o mješovitim formama. Vrlo dobro kaže Koren (str. 259), da se s vremenom mogu neki pojmovi (govori o terminu »vierseitiger Pflug«) »wie eine undurchdringliche Mauer erheben, welche den Blick des Forschers hemmt und zur Einseitigkeit ablenkt, während sich der tatsächliche Austausch volkstümlicher Kulturdokumente um solche Schranken nicht zu kümmern brauchte.

Kod istraživanja oračić sprava trebalo bi razlikovati: 1. njihove vrste (plug, ralo i dr.), koje se među sobom razlikuju po svom načinu rada i po opremi, koja je za taj rad potrebna ili prikladna; 2. tehničke konstruktivne tipove, t. j. način, na koji je sastavljen njihov skelet (to je ono, što nije u neposrednoj svezi sa svrhom i radom sprava, pa je stoga neodvisno od njezine vrste); 3. formalne osobine pojedinačnih dijelova, koje u kombinaciji s tipom konstrukcije i nomenklaturom mogu činiti karakteristične regionalne oblike. Na toj osnovi izgradjena tipologija i terminologija bit će pouzdaniji i osjetljiviji instrument, koji će zacijelo olakšati uspoređivanje i omogućiti sigurnije izvođenje kulturno-historijskih zaključaka. Koliko će se nakon dovršenih proučavanja pokazati genetskih tipova i koji će to biti, druga je stvar i ne treba s izgradjivanjem istraživačke tipologije imati nikakve direktne veze. Svakako bi u toj tipologiji trebali najveću ulogu imati čisti tehnički momenti kod konstrukcije skeleta, ne samo zato, jer se radi o sprava ma, nego i zato, što oni ne odviše toliko od svrhe i rada sprave (kao na pr. vrste), a dadu se najlakše egzaktno fiksirati, pa se na taj način može

²³ Mi danas možemo žaliti, što njegova tipologija nije detaljnija i izradjenija, možemo ga dosta lako korigirati u pojedinostima, ali ne smijemo zaboraviti, da je izradjivanje jasnije i (što je najvažnije) općevaljane tipologije postalo moguće, tek nakon što je pred kojih 25 godina izvršen onaj golemi posao, koji čini Leserovo djelo.

²⁴ Zur Systematik der Pflugforschung und Entwicklungsgeschichte des Pfluges. Wiener Zeitschrift für Volkskunde, 1933.

²⁵ Tako Haberlandt — na mjestu, koje citira K. (str. 259) — shvaća oblike albanskih i bugarskih rala, gdje imamo i »četvorostrane« (ili »okvirne«) sprave i sprave s jako zakrivljenim ojem-gredeljem. Korenu se to svidja pa u taj niz svrstava i svoj »srednještajerski« plug »nach eingehenden Erhebungen«, kako sam kaže šaljivo imitirajući stil Haberlandtov, iako ni njegova ni Haberlandtova ispitivanja nisu nikako dovoljno »eingehend« za tu vrstu zaključaka.

svesti na minimum i subjektivnost istraživača u prosudjivanju sličnosti.²⁶ Koren je, kako smo već vidjeli, nastojao razlikovati glavne vrste, ralo i plug, a u nekoliko vrlo detaljnih opisa dao je i gradju za sistematiku štajerskih oračih sprava, premda je inače tehnička strana u knjizi najslabije prošla.

Kao i drugdje u knjizi, i u ovom posljednjem odsjeku iznio je K. niz ispravnih opažanja i zdravih pogleda, ali i dosta zaključaka i domišljanja o pojedinostima, koji se ne mogu prihvatiti. Kako se međutim radi o stvarima, koje nemaju većeg značenja ni principijelno ni za naše prilike, možemo ih u okviru ovoga članka mimoići.

Na kraju knjige K. je u posebnom pregledu, kao obično, skupio sve svoje zaključke, do kojih je došao. Mnogi su od tih zaključaka nesigurni, kako to unaprijed naglašava sam autor, ali to je napokon stvar prirodna i obična u svakom znanstvenom poslu. Pohvalno je, što to naš autor sam uvidja i kaže. Šteta je samo, što taj zaključni résumé nije uvijek jasno formuliran, a katkad je i nepregledan (unatoč brojkama, kojima su označeni pojedini njegovi odsjeci). Stoga, a i radi velikog broja zaključaka i izvoda najrazličitije vrste, kojih je puno cijelo završno poglavlje, nemoguće je dati na ograničenu prostoru njihov potpun prikaz, premda bi mnoge stvari zavrijedile da budu istaknute, a mnoge bi se mogle ispraviti ili svesti na pravu mjeru. Pokušat ćemo da prikažemo bar ono, što je principijelno ili za naše prilike najvažnije ne držeći se točno Korenova poretka:

1. Štajerska. Od najstarijih vremena, koliko se može utvrditi, t. j. u slavensko (predbavarsko) doba opstojala je podjela na dva posebna područja, koja se vide još danas: na sjeverozapadu (dolina gornje Mure) arl, na istoku i jugu plug (ovamo ide i slovenski dio Štajerske osim Pohorja i zapadnih graničnih planina). Između njih bila je mješovita zona. S bavarskom kolonizacijom dolaze u nekoliko (2—3) valova ponovno i (bavarski) arl i plug (ovaj isprva sa simetričnim lemešem), i to u dotadašnje plužno i mješovito područje.²⁷ Bavarci donose (u 12. stolj.) arl i u zapadna štajerska brda (dotad nenaselejena). — Ova Korenova hipoteza o posebnom bavarskom arlu nije uvjerljiva. Već su raniji istraživači ukazivali na činjenicu, da u samoj Bavarskoj arlu nema ni traga, a Korenovi razlozi, koje on iznosi protiv toga, nisu baš naročito jaki. Lako je shvatiti, da su kod postanka današnjih rala u Istočnim Alpama djelovale najrazličiće komponente, ali tu je i prije Bavaraca bilo dovoljno etničkih i kulturnih struja, koje bi mogle poslužiti za njihovo objašnjenje. No kako za takovo objašnjenje još uvijek nemamo dovoljno potrebnoga materijala, to će pitanje još morati ostati otvoreno.

2. Dupljak je tipična bavarska sprava, nastala na sjevernom rubu Istočnih Alpa, a javlja se tek poslije 12. stoljeća.²⁸ Kod Južnih Slavena, naročito u Kranjskoj, dupljak je utjecaj njemačkih naseljenika. — Ovi su zaključci vjerojatni, premda kod prenošenja dupljaka Slovencima ne bismo baš morali

²⁶ U svrhu što većeg uklanjanja te subjektivnosti, koja je kod istraživanja oračih sprava prouzročila toliko nepravilnosti, mogu korisno poslužiti naročite formule, kojima se kratko i jasno daju izraziti svi bitni elementi konstrukcije skeleta. Isp. Bratanić, Uz problem doseljenja Južnih Slavena. Zbornik radova filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, I (1951); Bratanić, Orače sprave centralnog dijela balkanskog poluotoka. Spomenica o 50-godišnjici Etnografskog muzeja u Beogradu (u štampi).

²⁷ Očito se radi o pogrešci, kad se kaže (str. 261), da bavarski plug, koji zasjedaje nekadašnje »čisto područje pluga«, ondje pomalo potiskuje arl.

²⁸ Točniju njegovu povijest treba da pokaže kasnije istraživanje, kaže K.

misлити na njemačke jezične otoke, kako to čini K., jer se taj proces mogao izvršiti i bez ljudskih migracija.

3. »Kulturni krugovi.« Tom oznakom K. nastoji obuhvatiti različne kulturne sveze, koje se pokazuju kod štajerskih oračih sprava, ali joj ne pridaje neko određeno i stalno značenje. Ne ćemo se zaustavljati kod »zapadnog kruga«, kojemu po Korenu pripada štajerski arl. Spomenut ćemo samo, da taj »zapadni krug« (koji će biti sastavljen zapravo od nekoliko takvih »krugova«) ispada u sasvim drugom svijetlu, ako znamo, da se daleko na istoku, u pograničnom srpsko-makedonsko-bugarskom pojasu, javljaju ne samo rala s jednakom »četvorostranom« konstrukcijom, kao i u Alpama, nego još i niz drugih podudaranja u pojedinostima između ta dva područja, među njima i posve jednako rezalo, upravo s tim imenom: *rezalo*.²⁹

Za nas je zanimljivije, kako K. shvaća veze s istokom. On na temelju naziva za lemeš konstruira tri koncentrična kruga, od kojih vanjski, najširi, obuhvaća na sjeveru naziv *arling*, na jugu *raonik*. Srednji krug čine specifična stara imena: na sjeveru *wagesan-wans*, na jugu *lemeš*. Napokon se u najužem unutarnjem krugu nalaze nazivi tipa *željezo* (*pflugeisen*, *plužno železo* i dr.). Koren međutim odmah dodaje, da su ti krugovi na istoku prekinuti, pa se nazivi tipa *željezo* nastavljaju dalje u Mađarsku (*ekevas*), a to mu ne da da izreče konačni sud. Ipak mu se čini sigurnim, da je područje naziva *arling-raonik* rastrgano na dva dijela jednim prodorom s istoka. Ovo shvaćanje pokazuje, kako je na mjestu ona skromnost, koju K. nekoliko puta naglašuje: kako iz uske štajerske perspektive ne treba izvoditi dalekosežne zaključke. Sam K. zna, premda preko toga prelazi, da na zapadu iza naziva *arling* opet dolazi *wagsan*, ali ne misli, da se to isto može ponoviti i na jugoistoku. Šta ostaje od njegovih krugova, kad se na istoku poslije naziva *raonik-raonik* — koji ne dopire, kako K. kaže, samo do bosanskih planina, nego gotovo do polovice Bugarske — javlja opet *lemeš*, da posve na kraju (u Trakiji) iskrsne ponovno *žel'azu*? Ako uz to još uzmemo u obzir, da je područje naziva *raonik* »između Save, Dunava i Tise«, za koje K. (str. 228) kao da želi supponirati neku staru svezu (preko Mađarske!) s područjem naziva *arling*, nanovo kolonizirano u razmjerno nedavno vrijeme doseljenicima s juga, da tamo (unatoč protivnom mišljenju Korenovu) ima bar nekih tragova, koji upućuju na nekadašnje ralo tih doseljenika (isp. OSH, karte II, III), a da naziv *raonik* iz južnoslavenske perspektive uopće čini dojam jednog relativno mladjeg »prodora« (vjerojatno baš sa sjeverozapada), onda se njegovi koncentrični krugovi potpuno rasplinjuju. A i s druge strane, na sjeveroistoku, našao bi K. — da se nije zaustavio u Mađarskoj — rumunjski *fierul plugului*, poljski *želazo plużne* pa pored nekih, nešto drukčijih, ukrajinskih oblika *plużnye železa* u ruskoj vladimirskoj guberniji 16. stoljeća (što je spomenuto i u Zeleninovoj njemački pisanoj knjizi). Dodamo li k tomu — ne spominjući druge, neodredjenije, možda i slučajne forme — češko *plużné železo*, njem. *pflugeisen* u Württembergu i *plaugisen* u Donjoj Saskoj, furlanski *fyer* (isp. kartu) pa norveški *ploug-jern* (18. stolj.) i švedski *plogiern* (16. stolj.), onda vidimo jednu raširenu evropsku pojavu, koja je doduše vrlo zanimljiva i traži svoje razjašnjenje, ali ujedno jasno pokazuje nemogućnost svake interpretacije s jednog uskog sektora i bez dovoljnog komparativnog materijala. — Unatoč nebuloznosti spomenutih Korenovih kon-

²⁹ Isp. Bratanić, *Uz problem...*, str. 241/242. Slovenski naziv *rezalo* donosi upravo Koren među svojim (slučajnim!) materijalom, dok ga u ranijoj literaturi nema.

centričnih krugova nisu ništa manje realne veze, koje čvrsto spajaju područje naziva *pflugeisen* s istokom. Koren ovamo računa kod pluga ručicu, koja je u jednom komadu s plazom (a još bi točnije bilo uzeti ovamo čitav dvostruki plaz), zatim oblik jarma s gredicom ispod volovskih vratova, štajersko njemačko ime za taj jaram (*jar*) pa eventualno i napravu za nošenje sijena od dva drvena luka, spojena mrežom³⁰ (hrv. *krošnja* ili *tralje*), a iz daljeg se teksta vidi, da bi očitno trebalo ovamo pribrojiti zakrivljeni gredelj pluga. I ovdje K. staje u Madžarskoj ne usudjujući se radi nedostatka podataka za istočnije krajeve izreći konačno mišljenje pa kaže, da treba pitanja ispitivanja toga »kulturnog kruga« ostaviti za »kasnije vrijeme, pogodnije za istraživanje«. Međutim mi već danas znamo, da dvostruki plaz i zakrivljeni gredelj dopiru na istok sve do Volge (kazanjski saban!), a da je vrsta jarma, o kojoj se ovdje radi u Evropi uvijek vezana samo uz (današnje ili nekadašnje) slavenske krajeve, dok na istok seže do Kavkaza.³¹ Uzimajući u obzir sve navedeno ne će zbog geografskog položaja biti krivo, ako se u konkretnom slučaju i štajerski naziv *pflugeisen* poveže s navedenim pojavama (da ne kažemo s kulturnim kompleksom), ne prejudicirajući time nikakav sud o prvotnom podrijetlu i jezičnoj pripadnosti toga naziva, koji je, kako smo vidjeli, toliko raširen u Evropi. Da sam Koren nije izveo isti zaključak, razlog je očit u tom, što on, zacijelo ispravno, veže postanak naziva *pflugeisen* uz pojavu nesimetričnog plužnog lemeša. Pa kako je takav lemeš potvrđen arheološkim nalazom tek u 13. stolj. (Burgenland) i kako K. naginje, da taj izum radi blizine rečenog nalaza i posebnog položaja Štajerske prema Njemačkoj (gdje su se još u naše vrijeme često upotrebljavali kod starih plugova simetrični lemeši) pripiše toj »zemlji stare željezne kulture« (str. 232), jasno je da se on ustručava povezati naziv *pflugeisen*, unatoč jednakom raširenju, s onim »istočnim krugom« pojava, za koji uvidja da je mnogo stariji.³² Premda je pitanje postanka nesimetričnog lemeša još potpuno tamno — a takvo će zacijelo još dugo ostati — ipak Korenovi dokazi bar ne mogu potpuno isključiti mogućnost, da je takav lemeš mnogo stariji nego što se obično uzima,³³ pa da je prema tome mogao doista pripadati onom istočnom kompleksu pojava u Štajerskoj, s kojim se inače tako poklapa naziv *pflugeisen*. U najmanju ruku ovakva hipoteza nije mnogo smionija od one, po kojoj su njemački lemeši dospjeli do povolških Mordvina i u Transkavkaziju. Kako god bilo, nema nikakva opravdanog razloga razvijenije orače sprave na istoku (sve do Irana) držati samo nekim privjeskom ratarske kulture zapadne i srednje Evrope pa ih treba kod uspoređivanja uzimati jednako ozbiljno, kao i sve druge. Kad Koren dakle — pozivajući se na Lesera (str. 521, bilj. 108) — neodredjeno kaže, da domovinu srednjštajerskog pluga treba tražiti negdje »u susjedstvu mjesta

³⁰ U kojoj Rhamm vidi jednu od svojih veza između Alpa i Skandinavije.

³¹ Što se uostalom vidi i po Korenovoj sl. 26, koju on prenosi iz Lesera.

³² S tim u vezi K. je sklon da podrijetlo svih plužnih nesimetričnih lemeša izvede baš iz Štajerske. Sasvim je nevjerovatno, da su Rusi kupovali gotove štajerske lemeše, kako si to zamišlja K. (str. 235), a ukazivanje na njemačke naseljenike u Transkavkaziji u svezi s ondješnjim nesimetričnim lemešom podsjeća već na fantazije Braungartove. Karakteristično je, kako su ovakva shvaćanja ukorijenjena u njemačkoj literaturi, pa ih se ni u današnje vrijeme jedan ozbiljan istraživač, kao što je K., ne može potpuno otresti.

³³ Ovdje nije mjesto, a i prostor ne dopušta, da se pitanje prikažu razlozi, koji govore u prilog takvom mišljenju. To bi trebao biti predmet posebne studije.

postanka makedonskog pluga, onda nikako ne bi smio ispustiti ukrajinski plug, (kazanjski) saban i bosanski plug (koje Leser, na citiranom mjestu, navodi pred makedonskim plugom!), a mogao bi mirne duše dodati i druge stare plugove istočnog dijela srednje Evrope.

4. Postanak pluga. Nije potrebno, da se dulje zadržavamo, na mišljenju Korenovu, da je plug (uopće) postao od arla (ili neke slične »četvorostrane« sprave) posredstvom pluga premetnjaka. Koren drži, da su se u Štajerskoj zadržali svi ti razvojni stupnjevi, no ipak ne misli, da se taj razvoj baš ondje i dogodio. Ovo se mišljenje Korenovo bazira na starom Rhammovu uvjerenju, uz koje K. pristaje,³⁴ da je plug premetnjak (»Bergpflug«) sjeveroistočne Štajerske samo arl, opremljen premetnom daskom. S takvim tumačenjem nisu u skladu jednaki oblici premetnjaka drugdje po Evropi, gdje arlu nema ni traga, a i nekovi nazivi, koje K. samo slučajno i usput navodi, obilježuju ovo područje kao nešto različito od drugih štajerskih krajeva. Među njima je i naziv *hörner*, (*pflug*)-*hörnel* za ručice,³⁵ a nazivi istoga tipa (sa značenjem »rogovi«) javljaju se na njemačkom i romanskom području Evrope (naročito u Alpama) upravo za sprave slične konstrukcije, kakav je i spomenuti štajerski premetnjak. Bit će dakle ispravnije u premetnjaku gledati zasebnu spravu, različitu od arla.³⁶ Tako uostalom misle i štajerski seljaci, koji svoj premetnjak ne nazivaju *arl*, nego (*berg*)*pflug*, a i onakvom arlu, koji je naknadno opremljen premetnom daskom često daju ime *plug* (isp. *oanradlpflug*). To je ono, što K. naziva, kako smo naprijed vidjeli, »nesigurnost u razlikovanju rala od pluga« i što drži karakterističnim za rubne zone svoga alpskog »triptihona«. Dok u Tirolu doista takva nesigurnost opstoji, štajerski seljak samo logično razlikuje vrste oračih sprava po njihovu radu. Nesigurnost se ovdje vidi kod učenog istraživača, koji miješa vrstu sprave s konstrukcijom njezina skeleta, što je u stručnoj literaturi tako česta pojava. Stoga ima i K. krivo, kad za sprave s premetnom daskom kaže (str. 247), da u svakom slučaju po svojoj gradnji i opremi »potpuno odgovaraju arlu« (kao protivne primjere dovoljno je navesti samo tipični porajnski »Hunspflug« ili francusku »Picarde«). I one oznake prvobitnog arla (simetrični lemeš, jedna ručica, bez crtala i bez kolica), do kojih je K. došao svojim istraživanjem, zapravo su osobine svakoga pravoga rala, a kad K. k tomu dodaje još »četvorodjelnu« konstrukciju, onda to nije oznaka, po kojoj se arl razlikuje od pluga,³⁷ nego samo karakteristika jednog naročitog (regionalnog) tipa ili oblika rala. Crtalo i kolica nisu osobine samo »zapadnih« »četvorostраних« plugova, nego svakog pravog pluga uopće, a šteta

³⁴ Izrazujući to na mnogim mjestima u knjizi.

³⁵ Te nazive donosi K. na str. 26 (prema podatku iz god. 1811.) i 27 (iz druge polovice 19. stolj.), a karakteristično je, da ih ne navodi nigdje u rekapitulaciji na kraju poglavlja, gdje je pregledno nabrojio kod svake sprave svu njenu nomenklaturu.

³⁶ Ne može se lako primiti ni slično Korenovo shvaćanje (str. 164), da rezalo-Riss nije orača sprava u pravom smislu, jer nema lemeša ni »konstruktivnog preduvjeta za nj: plaza«. Plaza nema ni većina istočnoevropskih rala i soha, koje sve ipak imaju lemeš, a treba se sjetiti i toga, da je i kod slovenskog rezala-rezalnice jednom spomenut drveni radni dio mjesto željeznog crtala (K., str. 211, prema Rhammu i L. Rau-u).

³⁷ A razčistiti, pored ostalog, te odnošaje nastoji knjiga, koja se zove »Pflug und Arle!

je, što K. nije svoje razlikovanje između arla (t. j. rala) i pluga proveo u tom smislu do kraja.³⁸

5. Etnički momenti. Simpatično je i ispravno Korenovo principijelno odustajanje od toga, da pojedine orače sprave pripíše pojedinim narodima. Točno je, da se samo neki elementi (povezani ponajviše s jezičnim indicijama) mogu utvrditi kao etničke osobine, čime se dobiva, kako K. kaže, i nešto ograničene kronologije. No vrlo teško je praktično danas provesti takvu analizu i dati svakome svoje kod sprava, kakvo je gornještajersko ralo, za koje Rhamm kaže: »Also treffen an diesem Geräte deutsche, romanische und slawische Benennungen zusammen«. S nazivima je još — uz dobru volju — lako, ali s ostalim! Koren lojalno priznaje alpskim Slavenima njihov udio kod postanka arla (a uz to su imali svoj plug) pa i za etnografska podudaranja između Alpa i Skandinavije ne traži — kako je to činio Rhamm — tumačenje u direktnim istočnogermanskim utjecajima, nego drži, da su te stvari mogli donijeti Slaveni i Bavarci. Bez obzira na to, koliko su te pretpostavke u pojedinostima točne ili netočne,³⁹ ovakvo je shvaćanje napredak. Jedino se čini, da se K. premalo obazire na još stariju etničku podlogu, na Romane i Kelte.⁴⁰

Zdrava je i misao, da nisu svi Slaveni ili svi Bavarci u Alpama morali imati one orače sprave, koje im K. pripisuje. Imena »Slaveni«, »Germani«, kao i kasnije »Slovenci«, »Hrvati«, »Bavarci«, »Nijemci«, daleko su od toga, da bi označivala određene kulturni sadržaj. Svi ti Germani i Slaveni, kad se javljaju sa svojim posebnim imenima u ranom Srednjem vijeku, predstavnici su završne faze vrlo dugoga kulturnoga života i razvitka, samo što je taj život najvećim dijelom prekriven tamom evropske prehistorije. Mi vrlo malo znamo, što se zbivalo za vrijeme te kulturne prehistorije, no ono, što znamo u konkretnom slučaju, jest to, da je ratarska kultura, u kojoj su se upotrebljavale orače sprave, obuhvaćala cijelu Evropu, od Mediterana i Prednje Azije do Skandinavije, već najmanje 1000 godina prije slavenskog i njemačkog naseljivanja u Istočnim Alpama. Da su se za to vrijeme mogli razviti — i da su se zacijelo i razvili — najrazličitiji regionalni oblici oračih sprava, jasno je samo po sebi. Stoga je lako razumjeti — i brez obzira na poremetnje, nastale velikom seobom naroda — da oni štajerski Slaveni, koji su današnjim Njemcima ostavili

³⁸ Druga je stvar pitanje, kod kojeg su se konstrukcijskog tipa orače sprave (rala) prvi put počeli upotrebljavati crtalo, kolica i jednostrana daska i nije li možda svaka od tih osobina nastala kod druge sprave. Drugim riječima radi se o konstrukcijskom tipu prvobitnoga pluga, t. j. sprave, kod koje su se sastale (ili kod koje su nastale) sve navedene osobine. A taj tip nipošto nije morao biti »četvorostran«. Rješenje toga pitanja bilo bi za kulturnu historiju vrlo važno, ali ne čini se, da smo mu blizu.

³⁹ Da li se na pr. radi o slaviziranim Ist. Germanima ili o Slavenima pod vlašću Ist. Germana. Tako kaže Klebel, koga ovdje citira K., a mi bismo mogli dodati i treću mogućnost, koju Nijemci dakako ne spominju: da je dio alpskih Slavena (i bez uže veze s Ist. Germanima) imao kulturu istoga tipa, kao i dio Skandinavaca (jer je današnja Skandinavija, osobito, što se tiče oračih sprava, pravi mozaik najrazličitijih kulturnih struja).

⁴⁰ On doduše spominje jedan nalaz lemeša i crtala iz njihova doba u Burgenlandu, koji je objavio Barb, ali bez obzira na to, što takvih nalaza ima mnogo više (među ostalim i u ljubljanskom arheološkom muzeju), zacijelo bi bilo korisno usporediti pojedinosti i nomenklaturu na štajerskim oračim spravama sa spravama i nazivima sadašnjih Retoromana (koji i danas imaju svoj *arader*), Furlana i Talijana u Alpama (isp. na pr. samo naziv *furkl* za »ušić štajerskog arla!).

na gornjoj Muri u nasljedje toponimike Kraubath i Krakau (koje tako često spominje Koren), nisu morali imati posve iste etničke i kulturne osobine s onima, od kojih su nam u istočnoj Štajerskoj sačuvani nazivi Dudleipa i Radlitz (Rädlitz, također kod Korena).

Svakako nam historijske seobe poznatih naroda mogu tek vrlo malo objasniti ona nebrojena kulturna strujanja, koja su bila odlučna za etnografsku strukturu današnje Evrope. Tu nam ne mogu mnogo pomoći ni historija ni prehistorijska arheologija, pa najveći dio posla ostaje historijskoj etnologiji (uz pomoć lingvistike). Slika, koju mogu takva istraživanja dati, nikad ne će moći biti sasvim oštra i jasna, ali to je jedini put da dodjemo do sigurnijega znanja. Za uspjeh takvoga posla potrebna su dva uvjeta: kao polazna točka što obilniji i detaljniji etnografski materijal (jer se nikad unaprijed ne može znati, koja će sitnica imati kulturnohistorijsku važnost) i široka baza kod izvođenja zaključaka (jer su se kulturna zbivanja vršila u dugim razmacima vremena i na veliku prostoru). Kao treći zahtjev treba postaviti laku pristupačnost (dakle sredjivanje i objavljivanje) sabranog materijala, koja će omogućiti kontrolu zaključaka, što je bitno u svakom znanstvenom radu.

Ostavimo sada po strani Korenove rezultate, koji sami po sebi ne moraju biti naročito važni, premda smo među njima našli s jedne strane mnogo trijeznih i zdravih misli, a s druge isto toliko teško prihvatljivih zaključaka, koji ipak mogu izazvati bar korisnu opoziciju. Ogleđajmo njegovu knjigu u smislu naprijed spomenutih zahtjeva. Koren na nekoliko mjesta iznosi ispravne misli, kako treba raditi, ali u praksi se kod njega pokazuju nedostaci. Nije toliko odlučno, što su mu nekoi zaključci, kako smo naprijed, vidjeli, izvedeni iz previše uske štajerske perspektive i što ih katkad nije izveo konsekvntno do kraja, nego je radije išao već utrtim putovima u njemačkoj literaturi. Važniji je materijal, koji u prvom redu treba da dade moderna specijalna etnografska studija ove vrste. Taj je materijal kod Korena u pretežnoj mjeri historijskoga, a manje etnografskoga karaktera — premda je on ravnatelj etnografskoga muzeja i nastavnik etnologije na sveučilištu — i upravo taj etnografski dio materijala iz današnjega života i žive narodne tradicije ne odgovara u dovoljnoj mjeri ni prvom ni trećem od navedenih zahtjeva.

Ako se izuzmu mršavi podaci iz literature i arhiva i slučajne kraće napomene, onda je u čitavoj knjizi crtežima prikazano u svemu 18 sprava,⁴¹ detaljno opisano njih 9⁴² i zabilježena nomenklatura za sve važnije dijelove iz 18 lokaliteta.⁴³ A to je i za malu Štajersku — kako god gledamo — malo. Vidi se to i na našoj karti, u koju su unesene sve sprave, za koje K. donosi crtež i potanji opis. Naročito se nedostatak tačnijih podataka osjeća za različite tehničke detalje oraćih sprava i za nazive pojedinačnih sitnih dijelova, koji u životu nisu toliko važni. No baš te sitne pojedinosti, koje su zbog svoje sporednosti manje podvrgnute usavršavanjima i promjenama, mogu biti od velike vrijednosti kao kriteriji kod historijsko-etnološkoga studija.⁴⁴ Tako je

⁴¹ 6 rala, 5 plugova dupljaka, 4 obična pluga, 2 premetnjaka i 1 rezalo.

⁴² 4 rala, 2 obična pluga, 1 dupljak, 1 premetnjak i 1 rezalo, sve naprijed spomenuti crtani primjerci.

⁴³ 9 puta za ralo, 3 za običan plug, 3 za dupljak, 2 za premetnjak i 1 za rezalo (među njima i za većinu muzejskih primjeraka).

⁴⁴ Kao primjer mogao bi se spomenuti specifičan naziv *zabrašnjak* (= klin uz crtalo), koji je kod Hrvata vrlo rijedak (zabilježen 2, dotično nešto drukčije

na pr. nomenklatura muzejskih primjeraka u tom smislu dosta nepotpuna,⁴⁵ a potrebne bi bile slike i za neke tehničke pojedinosti.⁴⁶ Treba požaliti i to, što nema karte, koja bi pokazivala rasprostranjenje pojedinih vrsta oraćih sprava, a još više takve, na kojoj bi bili prikazani njihovi tehnički konstruktivni tipovi. Tako nam za oblik plaza (koji sam K. naziva »važnom tipološkom osobinom«), dotično za sastav ručica i plaza kod običnog pluga služe kao dokumenat samo ona 4 naprijed spomenuta primjerka.

Ovdje se moramo posebno osvrnuti i na ilustrativnu opremu Korenove knjige. Kod prikazivanja predmeta materijalne kulture dobre slike nam pomažu više nego ma kakav opis riječima, koji nužno mora ispasti dug, nezgrapčan i dosadan, ako želi biti točan i potpun. Tehnički sastav i pojedinosti najbolje nam može pokazati jasan crtež, a opći dojam i objektivnu dokumentaciju daje nam valjana fotografija. Usporednom upotrebom crteža i fotografije možemo znatno smanjiti njihove slabe strane (netočno prikazivanje kod crteža i nejasnoću fotografije). Koren ne donosi ni jedne fotografije, premda je imao na raspoloženju dovoljan broj muzejskih primjeraka, a iz teksta se vidi (na pr. str. 52, 141, 224/225), da su mu bili poznati i drugi primjerci starih oraćih sprava na selu. Razlozi štednje tu se nisu smjeli uzimati u obzir. Crteži su mu malo-brojni,⁴⁷ a što je još gore, nepouzdati i potpuno neupotrebljivi za znanstvene svrhe. Crtačica, koja ih je radila, nije za taj posao. Bez obzira na grubu izvedbu, koja često čini crteže mrljavima i nejasnima,⁴⁸ njoj nedostaje svaki smisao i razumijevanje za tehničku konstrukciju. Tako se na objavljenim slikama javljaju ne samo tehničke nespretnosti (krive proporcije, različite perspektive kod pojedinih dijelova na istom crtežu, nevjerno i šablonsko prikazivanje nekih dijelova, redovno na pr. kod crtala), nego i prave konstruktivne ili etnografske nemogućnosti⁴⁹ ili direktne suprotnosti s popratnim tekstom.⁵⁰ Da li je plug iz Ormoža (sl. 19) nacrtan naopako (s daskom i oštricom lemeša na lijevoj

4 puta među materijalom od preko 400 lokaliteta). No kad se uzme u obzir da je isti specifični naziv potvrđen i kod Ukrajinaca i kod Čeha, onda njegovo kulturnohistorijsko značenje daleko nadilazi njegovu funkciju kod pluga.

⁴⁵ Bilo bi osim toga zanimljivo znati točnije rasprostranjenje naziva kao *kopf* i *happ* (za plaz), *hörner* (za ručice), *säuln* (za kozlac) i *arl* (za lemeš; ovaj naziv spominje Rhamm za okolice Birkfelda, dok ga K. uopće ne navodi).

⁴⁶ Tako K. kaže (str. 256), da je plaz rala u zdužno uvijek od jednoga komada, po čemu bi se moglo zaključiti, da je plaz u drugom smjeru (»poprečno«) katkad sastavljen od dva komada. Ta pojedinost mogla bi imati dosta veliku važnost kod istraživanja, ali K. o njoj ništa posebno ne govori. Isto tako nema slike za plaz pluga, koji navodno može biti izradjen od jednoga komada u obliku slova V.

⁴⁷ Stajerske oraće sprave — uključivši ovamo i tri shematska crteža bez oznake provenijencije — prikazane su samo na njih 25.

⁴⁸ Karakterističan je primjer sl. 11, koja je preuzeta od Hlubeka (Die Landwirtschaft des Herzogthumes Steiermark... Graz 1846). Tu je čista starinska Hlubekova »isometrijska projekcija« zamrljana naknadnim, posve nepotrebnim, sjenčenjem i tako postala tehnički manje jasna. Ovo je ujedno primjer, kako je u današnje vrijeme — kad imamo moderna tehnička sredstva — nedopustivo precrtavati u znanstvene svrhe slike iz literature.

⁴⁹ Na pr. shematska sl. 1; zatim sl. 4, gdje je osim krive perspektive, neispravno prikazane desne daske i lijevi lemeš, kako se čini, nasadjen na plaz naopako.

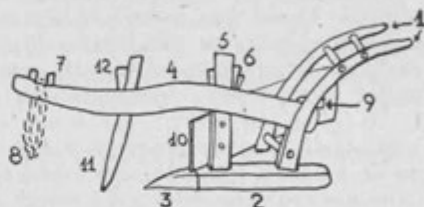
⁵⁰ Na pr. sl. 14, koja pokazuje sastav ručica i plaza sasvim drukčije, nego što je opisan u (na sreću vrlo opširnom) tekstu na str. 50/51; slično vrijedi — tako u manjoj mjeri — i za sl. 17.

strani krivnjom crtačice (možda na temelju naopako kopirane fotografije) ili je to nespretnost originalnoga crteža iz god. 1813., ne može se reći. Jasno je, da zbog toga ni ostale slike, koje ne pokazuju nikakvih očitih neispravnosti, ne mogu služiti kao dokumenti za tehničke pojedinosti konstrukcije. Kad već crtačica nije imala razumijevanja za oraće sprave, onda bar autor nije smio dopustiti, da se takve slike štampaju, kao što se nije smjelo dogoditi ni to, da se u tekstu opisuje jedna sprava, a slika kraj toga pokazuje drugu.⁵⁴ Ovakav ilustrativni materijal čini ozbiljan nedostatak knjige i primjer, kako se ne smije raditi.

Za razliku od crteža karte je ista crtačica izradila lijepo i uredno. Ipak upotrebljeni način prikazivanja nije najzgodniji. U kartama je svaki podatak

Ralo. Soboth, Avstrija (t. 52). Steirisches Volkskundemuseum, Graz (po fotografiji dr. F. Weinhardta, 1939). Ova slika odgovara Korenovu tekstu na str. 54, dok njegova sl. 16 pokazuje neku drugu spravu

Plug. Ribno kod Bleda (točka 115 na karti). Po crtežu M. Marjanovića (1948). — 1. ručice (ročice); 2. plaz (posad); 3. lemeš; 4. gredelj (gredel, greben); 5. kozlaci (domaći naziv nije zabilježen); 6. klin; 7. kurelj (prikav); 8. gredeljnica (bradanca); 9. zagušnjak (zagojzda); 10. daska (deska, dila); 11. crtalo (črtov) i 12. klin

označen svojim znakom, ali nikako nije naznačeno (na pr. brojkama), na koji se lokalitet koji znak odnosi, a nema ni nikakva popisa ili orijentacijske karte s oznakama lokaliteta. Stoga kraj velikoga broja znakova nije moguća nikakva kontrola (naročito ne onomu, tko nije Stajerac), ako se ne napravi cijela karta nanovo prema tekstu knjige. Da bi takva kontrola bila ipak vrlo potrebna, pokazuje i dosta velik broj pogrešaka i izostavljanja na kartama. Tako na pr. na karti 1 nema nikakva znaka za plug prije 16. stolj. u slovenskom dijelu Stajerske, dok u tekstu ima dva podatka iz 15. stolj.: za Konjice i za Ptuj. Isto tako nema znakova za plug u Ljutomeru u 16. i 17. stoljeću. Prema karti se dakle čini, da je u njemačkom dijelu Stajerske plug stariji bar za jedno stoljeće nego u slovenskom, a i kasnije da je kod Slovenaca rjedniji. Nitko ne kaže, da je to učinjeno namjerno, ali ispalo je vrlo nezgodno. S malo više pažljivosti takve su se stvari mogle izbjeći. Osim toga se na kartama nalazi nepotpuno izrtanih znakova, za koje nije sigurno, šta znače, a čini se, da ih ima i krivih i

⁵⁴ Str. 54 i sl. 16. Pravo ralo iz gradačkog muzeja, na koje se odnosi Korenov opis opisuje po svoj prilici naša gornja slika (leva), koju je još pred 12 godina stavio ljubazno na raspolaganje Etnološkom seminaru zagrebačkog sveučilišta dr. Fritz Weinhardt iz Graca.

smještenih na krivom mjestu (točna kontrola nije, kako je naprijed rečeno, moguća). No najgora se neprilika desila na karti 5, gdje su u legendi zamišljeni znakovi za nazive *wagesan-wans* i *pflugeisen*, pa se dobiva posve kriva slika, a kako su znakovi gdjegdje ipak možda crtani onako, kako je u legendi, zbrka postaje još veća. U području rijeke Ennsa ta dva naziva nije moguće razlikovati. Koren doduše kaže (str. 189), da ondje naziv *pflugeisen* vidno nadilazi *wagensan*, što se tiče gustoće i raširenosti, ali na karti ima samo po tri znaka za svaki naziv (dok bi ih prema tekstu za naziv *pflugeisen* trebalo ondje biti 10)! Uopće je velik nesklad između broja podataka na karti i u tekstu. Tako za sama tri naziva na ovoj karti brojevi pokazuju: za naziv *wagesan-wans* u svemu podataka (lokaliteta) u tekstu 35 : 36 na karti; za *pflugeisen* 105 : 63; za *arling* kod pluga i premetnjaka 43 : 66. Uz potpunu nemogućnost kontrole za pojedine lokalitete karte su prema tome isto tako nepouzdana, kao i crteži. Osim toga i sami oblici znakova na prve dvije karte nisu zgodno izabrani: previše su slični jedan drugomu (na karti 1 znak za 14. in 15. stolj. razlikuje se od znaka za 18. stolj. samo po veličini, što se na samoj karti ne da uvijek sa sigurnošću razabrati), a i nezgodnog su oblika, krilati (želeći markirati plug shematički nacrtanom daskom i lemešem). Kad čovjek stane promatrati hrpu od četiri vrste takvih vrlo sličnih krilatih znakova, kojih je na pr. na karti 1 smješteno u samoj okolici Graca preko stotinu na kojih 9 cm², onda mu sve samo titra pred očima, kao roj pčela!

U knjizi ima napokon i dosta tiskarskih pogrešaka, koje naročito smetaju u poglavlju s historijskim podacima, kad se radi o zbirkama dokumenata, koje su označene samo brojevima. Isto tako nije zgodno, ako se jedna vrsta inventara u popisu na kraju označuje jednom kraticom, a u tekstu drugom (ili čak sa dvije druge). To se sve dade razumjeti i opravdati, kad se zna, da autor živi u Gracu, nakladnik je u Salzburgu, a knjiga je štampana u Welsu u Gornjoj Austriji,⁵² ali — za čitaoca je ipak muka. — U tekstu se osjeća i nedostatak kursivnoga sloga za nomenklaturu. Koren doduše označuje narodne nazive tako, da ih piše bez velikog početnog slova, ali na taj način se nazivi još lakše izgube među ostalim tekstom (koji je usto, valjda radi štednje, štampan sitnim petitom). Inače je knjiga na lijepom papiru i dobro opremljena.

Uza vse navedene nedostatke knjiga odaje ozbiljan posao i djeluje trijezno i simpatično, pa je prava šteta, što je etnografski materijal toliko oskudan, a ilustracije i karte tako površne.

Na kraju bi trebalo poželjeti, da Korenova radnja ne ostane bez utjecaja na slovensku etnografiju. Vidjeli smo, da K. u svojim zaključcima često traži i nalazi veze između Štajerske s jedne strane i istočnijih, u prvom redu hrvatskih, područja. Pri tom redovno šutke uzima, da se pojave, koje se podudaraju u njemačkom dijelu Štajerske i u Hrvatskoj, prirodno nalaze i u slovenskom pojasu između njih (konstrukcija pluga, nazivi). Takvo je shvaćanje razumljivo, ali kod historičkih istraživanja treba ipak svaku ovakvu pretpostavku valjano dokazati. A za takve dokaze nema samo danas za slovenskog teritorija dovoljno materijala, štaviše neki znakovi govore, da sve nije ondje onako jednostavno, kako bi čovjek mogao pomisliti prema prilikama u susjednim zemljama (naročito je na primjer nejasno raširenje naziva *plužno železo*, koji u Korenovim zaključcima ima toliku ulogu). Da situacija nije posve jednostavna vidi se i iz naše karte, kojoj je uostalom glavna svrha da pokaže,

⁵² Možda je na tome i jedan dio krivnje i za nepouzdanost ilustracija i karata, premda se ti nedostaci na ovaj način ne mogu posve opravdati.

koliko toga još nedostaje.⁵³ Te nedostatke trebat će što prije da naknade posebna istraživanja, a ovdje će biti dobro, da se radi orijentacije okupe na jednom mjestu oni podaci, koji su danas pri ruci.⁵⁴

Karta i objašnjenja uz nju govore većinom dovoljno sami za se, a ovdje ćemo samo dodati nekoliko napomena i popis naziva za pojedine dijelove rala i pluga.

Osnovna konstrukcija slovenskoga rala jednaka je njemačkom arlu, ipak gredelj može biti slabije (Jezerško) ili jače (Logarska dolina) zakrivljen. Dosad poznata slovenska rala sva imaju kolica, ali bilo bi potrebno znati, ima li ih možda (ili ih je bilo) i takvih, koja imaju dugo oje (do jarma). Premalo podataka imamo i za druge neke pojedinosti, n. pr. za oblik i namještaj »ušiju« (*lemežnice, habe*) i za oblik plaza i lemeša. Po Rhammu (str. 991, bilj. 2) u jednoj zoni, koja ide od donje Krke preko Pliberka prema južnim koruškim planinama, ralo ima dvije ručice od jednoga rašljastoga komada drveta (broj 11 na karti), a tako je i na ralu iz Zg. Boča kod Lučana i na jednom modelu iz doline gornje Savinje, koji spominje Koren (str. 255). Dvije posebne ručice ima i neko ralo, koje se na Gorenjskom prema Rhammu (str. 988/989) upotrebljava zajedno s plugom (isp. br. 5 u objašnjenjima uz kartu).⁵⁵ Takvo ralo ima naziv *doplar* ili *toplar* (Rhamm piše »doppler«), koji se odnosi na njegove dvije daske. Isti se naziv (*toplar*) javlja i u Izlakama (točka 120 na karti), gdje se obični plug s jednom daskom zove *samec*, pa je moguće, da se i ondje obje sprave upotrebljavaju onako, kako to prikazuje Rhamm. Nije sigurno, je li ralo bilo poznato na Krasu⁵⁶ i oko Kobarida.⁵⁷ Za prošlost spominje Koren ralo za Marenberg (1581), Šoštanj (1715) i Ravne kod Šoštanja (1715). Osobitu pažnju zaslužuje jedan podatak iz godine 1812 kod Korena (str. 64). Ondje se za nekakav »Bergpflug« iz okolice Konjica kaže: »Das flache oder tiefe Pflügen wird durch den Schaarbalken (Griessäule), der durch den Grindel beweglich geht, bewerkstelliget.« »Schaarbalken« označuje ono drvo, na koje je nasadjen lemeš, dakle obično isto, što i plaz. »Griessäule« je kozlac, a to je nešto drugo nego »Schaarbalken«. Kako bi se onda mogla protumačiti onakva stilizacija njemačkoga originala? Nije doduše nemoguće, da su kozlac i plaz bili od jednoga komada drveta, pa se na njihov prednji kraj nasadjivao lemeš,⁵⁸ ali vjerojatnija će biti druga mogućnost. Ložar (Narodopisje I, str. 140, sl. 77) donosi

⁵³ Praznine u Sloveniji na toj karti bile bi još mnogo veće, da nisu u nju unijeti i Korenovi podaci iz arhivskog materijala. Kako međutim ti podaci ne pokazuju obično ništa više osim vrste sprave, koja se u dotičnim mjestima upotrebljavala, moramo te krajeve smatrati jednako neistraženima, kao i one posve bijele plohe na karti.

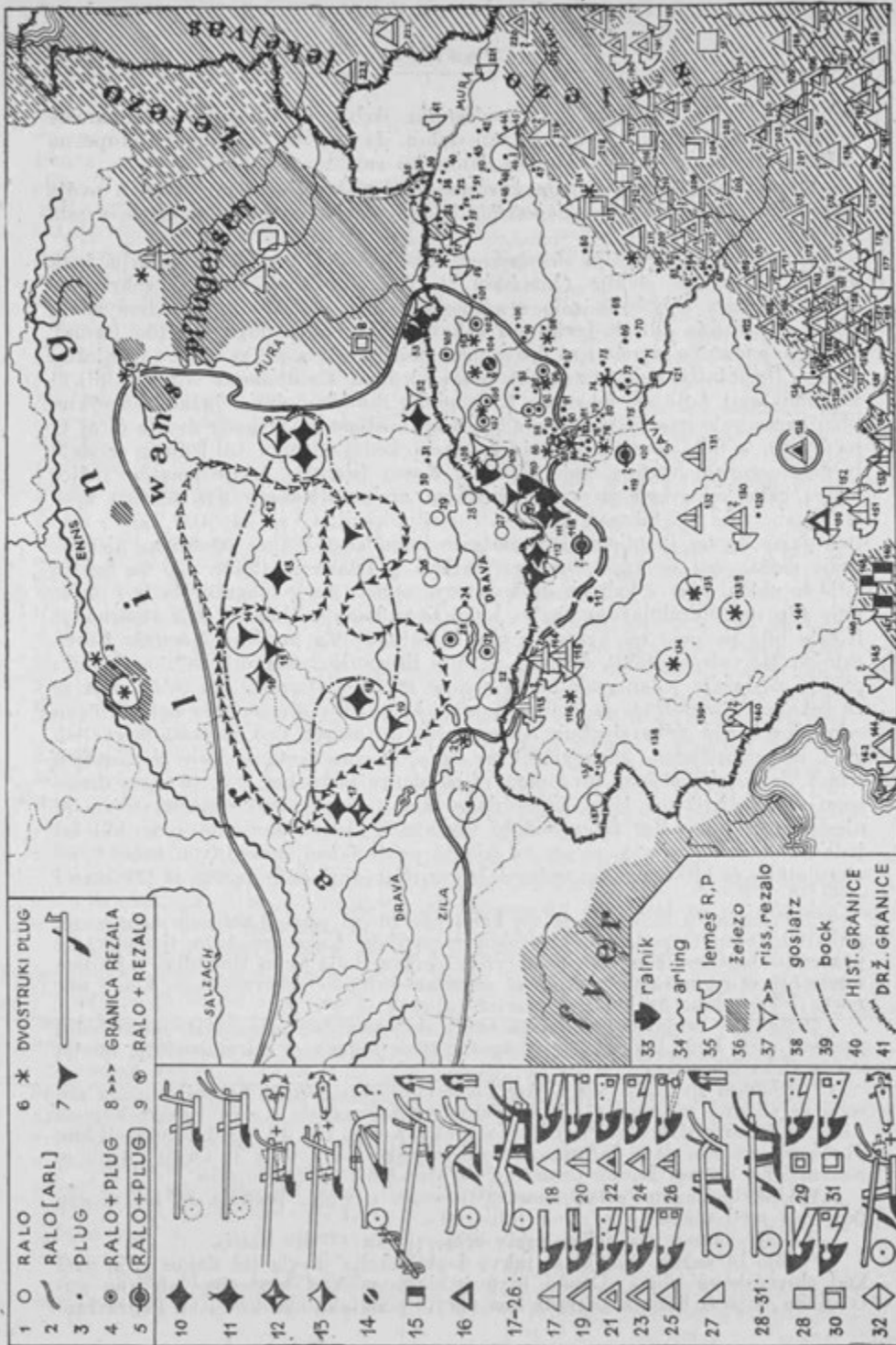
⁵⁴ Radi te svoje orijentacijske svrhe dalji pregled nema i ne može imati pretenzija da bude potpun. Tu je upotrebljena uglavnom tek najvažnija novija etnografska literatura.

⁵⁵ Rhamm spominje »St. Georg bei Stein«. Danas kraj Kamnika nema naselja sa sličnim imenom, ali je sv. Juraj crkveni patron u selu Nevlje, koje se i kod Valvasora (Die Ehre des Herzogthums Krain, knj. XI, str. 542) navodi kao St. Georg am See (ovu informaciju zahvaljujem ravnatelju B. Orlu). Stoga je na karti i u popisu mjesta označeno (sa znakom pitanja) to selo.

⁵⁶ Odakle imamo jedan simetrični lemeš u EML, premda bi taj mogao potjecati i od pluga.

⁵⁷ Gdje imamo zabilježen naziv *oralo* (točka 137 na karti).

⁵⁸ Bilo bi važno, kad bi se takva konstrukcija mogla još danas gdje naći kod slovenskoga pluga. Dosad je u južnoslavenskim krajevima sigurno potvrđena samo iz Banata, premda ima takvih podataka i za hrvatsku Podravinu.

prema Koprivniku⁵⁹ crtež rala s Pohorja (dakle ne odviše daleko od Konjica), kod kojega je lemeš nasadjen na posebnu dasku, a ta je postavljena koso i i svojim gornjim krajem prolazi kroz gredelj. U istoj rupi u gredelju nalazi se — čini se — i jedan klin, pa je gotovo sigurno, da se položaj te daske, a prema tome i položaj lemeša, mogao udešavati. To bi bio dakle pravi

⁵⁹ J. Koprivnik, Pohorje. Planinski vestnik 1915—1919. Poseban otisak, Maribor 1923.

Razjašnjenja uz kartu. I. Vrste oračih sprava (bes oznake konstruktivnih tipova; u tom slučaju upotrebljeni su znakovi 1, 3, 4, 5, 6, 7 i 9 samo na slovenskom ili mješovitom slovensko-njemačkom području): 1. Ralo. — 2. Granica rala (kod Nijemaca *arl*). — 3. Obični plug. — 4. Ralo i plug u istom mjestu. — 5. Istodobna upotreba rala i pluga za vrijeme oranja (pri čem se plugom oru samo izvanjske brazde svakoga sloga, a ralom sve druge). — 6. Plug dupljak (na njemačkom području taj je znak upotrebljen samo za one podatke, za koje u literaturi ima slika ili detaljan opis). — 7. Rezalo-rezalnica (kod Nijemaca *riss*). — 8. Područje rezala kod Nijemaca. — 9. Ralo i rezalo u istom mjestu. — II. Tehnički konstruktivni tipovi: 10. Ralo »četvorostranoga« tipa. — 11. Isto s ručicama od jednoga rašljastog komada drveta. — 12. »Četvorostrano« ralo s dvije premetne daske. — 13. Isto s jednom premetnom daskom (dakle zapravo plug premetnjak). — 14. Ralo s Pohorja (»meklemburški tip«). — 15. Plužica (mali plug bez kolica, s dugim ojem); oje ravno, lijeva ručica od istoga komada s plazom. — 16. Plug sa zakrivljenim gredeljem, usadjenim u kut između lijeve ručice i plaza. — 17—26. Plug s koljenasto zakrivljenim gredeljem, usadjenim u lijevu ručicu, različiti sastavi ručica i plaza. — 27. Plug sa slabo zakrivljenim gredeljem straga. — 28—31. Plug s ravnim gredeljem, usadjenim u lijevu ručicu, različiti sastavi ručica i plaza. — 32. »Četvorostrani« plug premetnjak s ravnim gredeljem. — Sastav ručica i plaza. A. i plaz i obje ručice od istoga komada (br. 17); B. obje ručice od jednoga komada, usadjenog u plaz (32); C. ručice zasebne, ali svaka spojena s plazom na isti način: a) plaz čine donji dijelovi ručica (dvostruki plaz: 16, 18, 27, 28); b) plaz zaseban, ručice umetnute sa svojim donjim savijenim dijelovima sa strane u izreze na plazu (25); c) ručice usadjene u plaz (25); D. svaka ručica spojena s plazom na drugi način: a) lijeva: od istoga komada s plazom (19, 20), postavljena svojim donjim savijenim dijelom na plaz (21, 22, 29), usadjena u plaz (24, 26, 30, 31); b) desna: umetnuta sa svojim donjim savijenim dijelom u izrez na plazu (19, 21, 24, 29, 30), postavljena svojim donjim savijenim dijelom na plaz (31), usadjena u plaz (22), potpuno odijeljena od pravoga plaza, ali katkad usadjena u neku vrstu pomoćnoga plaza, na kojem počiva daska (20, 26). — III. Nomenklatura (najvažniji nazivi za lemeš na neslovenskom području na karti su ispisani): 33. *ralnik* (= lemeš rala). — 34. Zapadna i sjeverna granica njemačkog naziva *arling* (= lemeš rala ili pluga), po Korenu. — 35. *lemeš* (= simetrični lemeš rala ili nesimetrični lemeš pluga). — 36. Nazivi tipa (*plužno*) željezo: hrvatski i slovenski *železo*, njemački (*pflug*)*eisen*, furlanski *fyer* (da *wárginē*), mađarski (*eke*)*vas*. — 37. Nazivi *riss* (njemački) ili *rezalo*, *rezalnica* (slovenski) za črtalo (kod pluga ili kod rala). Inače na području zapadne Hrvatske prevladavaju nazivi tipa *provo železo*, dok se na manjem dijelu toga područja, a možda i u najvećem dijelu Slovenije, upotrebljavaju nazivi tipa *črtalo*. — 38. Područje, na kojem se od prilike upotrebljava njemački naziv *goslatz*, *gaslitz* za kozlac. — 39. Njemački naziv *bock* (možda preveden prema »pučkoj etimologiji« iz slovenskoga *kozol*, *kozolc*). — 40. Granice historijskih zemalja i pokrajina. — 41. Današnje državne granice. — Znakovi, koji su smješteni u posebnim krugovima, označuju cijele krajeve ili onakva mjesta, koja nisu mogla biti točno lokalizirana. Točka 224 je na karti izostavljena.

»Schaarbalken«, a po svom mjestu na ralu mogao bi se shvatiti i kao kozlac (Griessäule). Takvog rala nema nigdje drugdje kod Južnih Slavena osim možda nekad u Makedoniji, a nije slično »češkemu rohadlju«, kako kaže Koprivnik (a po njemu i Ložar), nego nekim drugim češkim ralima (t. zv. *nákolesník*), a gotovo je jednako meklemburškom ralu, glavnoj spravi nekadašnjih ondješnjih Slavena. Na žalost Koprivnikov crtež — bez točnijih podataka — ne možemo držati pouzdanim dokumentom,⁶⁰ ali bi nesumnjiv dokaz o opstojanju te vrste rala na slavenskom Jugu bio od tolike važnosti za objašnjenje različnih etnografskih i historijskih pitanja, da bi slovenski etnografi trebali pokušati da kontroliraju i konačno razjasne Koprivnikove navode. — Slovensko *rezalo*, *rezalnica* može imati ručicu od istoga komada s ojem (Solčava) ili posebno usadjenu (Jezersko). Bilo bi važno, kad bi se u Logarskoj dolini (ili drugdje) mogla utvrditi *rezalnica* s drvenim radnim dijelom (ne sa željeznim crtalom), o kakvoj piše Rhamm (str. 988 = K. 211).

Medju Korenovim podacima imamo i jedan od najstarijih spomena o slovenskom plugu,⁶¹ za Konjice god. 1464. Dakako o njegovu obliku ne znamo ništa. Svi dosad poznati stariji slovenski plugovi imaju više ili manje zakrivljen gredelj, dok su im sastavi ručica s plazom bili različni, kako pokazuje karta. U Kranjskoj je taj sastav jednak onome kod plugova srednje i zapadne Evrope. Za ziljski plug kaže Rhamm (str. 988), da je imao vrlo dugu dasku (do 1,90 m) i velik lemeš (do 60 cm), po čemu se razlikovao od običnoga bavarskoga pluga. U Rožu je plug možda bio nešto drukčiji (K. str. 211), a oko Radgone (1825) lakši i jednostavniji, bez crtala (K. str. 56. Na temelju toga podatka K. bez prave potrebe nekoliko puta ističe, kako su slovenski plugovi lakši od njemačkih).

Obilniji je materijal za nomenklaturu oračih sprava, zahvaljujući dobrim dijelom sabiračkoj djelatnosti starijih slovenskih lingvista, kako se ona odrazuje u Pleteršnikovu rječniku.⁶² Šteta je samo, što nije za svaki naziv moguće točno odrediti, u kom se kraju upotrebljava. Navest ćemo nomenklaturu redom za pojedine dijelove⁶³ pluga ili rala:

⁶⁰ Po tehnici crteža čovjek bi pomislio, da je taj preuzet iz kakve stare publikacije (koja možda i nema direktne veze sa Slovincima?).

⁶¹ Još stariji podatak iz god. 1509. (Ložar, str. 122) pisan je latinski, pa nije posve sigurno, znači li »integrum aratrum« doista pravi plug, premda je to najvjerojatnije. Drugi podaci kod Korena za plug na slovenskom području jesu: Radgona 1480., Ptuj 15. stolj., Podsreda 1570., Ljutomer 1584., 1612., 1615., 1664., Vojnik 1585.; dalje 11 podataka za 17. stolj. (okolica Gor. Radgone, Mozirja, Šoštanja i Vranskoga) i 51 za 18. stoljeće (svi lokaliteti uneseni u kartu). Iz god. 1600. imamo podatak za plug (nesimetrični lemeš i crtalo na nadgrobnom kamenu) i s Krasa (Kal-Košana, v. M. Matičetov, Primorski ljudski napisi, »Ljudski tednik« V, br. 236, Trst, 20. X. 1950.).

⁶² U njegovu rječniku ima zacijelo još naziva te vrste, no ovdje su navedeni samo oni, koji odgovaraju jednakim ili sličnim nazivima kod Hrvata.

⁶³ Prvih 12 dijelova označuju brojevi istim redom, kao i na sl. str. 223. Uz svaki naziv nalazi se broj njegova lokaliteta na našoj karti (v. straga popis mjesta) ili oznaka vrela. Znak * pred brojem lokaliteta znači, da se u istom mjestu upotrebljava i koji drugi naziv. Naglasci i fonetske osobine daju se onako, kako su zabilježeni u materijalu, premda način njihova označivanja nije uvijek jednak, a katkad očito ni ispravan. Ako se zabilježeni naglasak ne odnosi na sve lokalitete, koji se navode uz dotični naziv, onda je vrela za naglasak odštampano masnije. Kratice za vrela su iste, kao i u popisu mjesta, a osim toga

1. Ručice.

ročice 114, 115, 130, 224 L, ročice 41, 62, 63, 65, 113, 123, 124, ročice 108, R (ročica), ručice *64, velka + mala ročica 126, ročica 59, 112, 121, P, ročica 66, ročka R, rüče *64, ročáj P, nuòge 125, 127,⁶⁴ plůžnica P (ist. št.), rállica P; lijeva ručica: pláz, pláz 135, plaznica 139, plaznica 140; za desnu ručicu: priròc P-L (L: >Slov. Gorice<⁶⁵), preròc P, préroč *140, príroka, prírok P, prevláč *140, Er-P-L, prévrač *140, rògel *140.

2. Plaz.

pláz P, plast 127, P (BKr), opláz 130, P, R, oplas 62, R, podplaz R, podpliat R, plata (kod želj. pluga) 66, péta 59, 112 (samo željezo straga ozdo), 140, P, podsád 112, posad 115, kózalc (?) 125, kózuc (?) 123, 126.

3. Lemeš.

lémeš 108, 113, 114, 115, P, lèmeš 123, 140, lémež 59, 110 (?), K str. 68⁶⁶, 112, 121, 130, P, R, lemež 41, lemaž 224, rálnik P, R, raunik 108, R, orálnik P, oununik 33, orača P, plužno želézo P (Ug., Sl. Gor., K str. 235), plužno želiezo

ove: BKr = Bela Krajina, Dol. = Dolenjsko, Er = Erjavec, Letopis Mat. Slov. 1880., Gor. = Gorenjsko, Kor. = Koroška, Kr. = Kranjska, Notr. = Notranjsko, Rib. = Ribnica, Sl. Gor. = Slovenske Gorice, Št. = Štajerska, Ug. = Ugarski Slovenci.

Ker tiskarna nima črk z vsemi pravorečnimi znamenji, je mnogo črk pri posameznih narečnih besedah tiskanih brez potrebnih oziroma ustreznih naglasnih in diakritičnih znamenj. Tako je kratki padajoči (brzi) naglas, ki se v hrvaščini in slovenščini označuje z dvakratnim krativcem, gravisom (˘), sploh izpuščen ter bi moral biti na poldebelo tiskanih samoglasnikih pri tehle besedah: ručice, mala ročica, ročica 66 (pod 1.), oplas (pod 2.), plužno želiezo, plužno želízo, spodnje železo, spodnjo želízo, doljno železo, zadnje železo (pod 3.), gredlj 65, gregel (pod 4.), kozoulec, kozolc, kozouc (pod 5.), gredajнца, gredalnica (pod 8.), deska 62... (pod 10.), prvo železo, prvo želízo, prvi noš, noš (pod 11.), pliuug, plág (pod 16.), kolca 66, koljca, kuljca (pod 17.), polica (pod 18.), polica, poličica (pod 19.), krpel (pod 24.), oji (pod 26.), krću (pod 27.), utka (pod 28.), razmetat — skup zmetat, podsmuka (pod 30.). Črtica (-), ki pri Rhammu označuje nad črko le mesto naglasa, je izpuščena pri besedah: ročica, ročka (pod 1.), gredl (pod 4.), lemežnica (pod 10.). Kadar ta črtica označuje dolžino, je zamenjana z znamenjem (˘), s strešico (n. pr. grédajнца, pod 8.). Nad črko e pri besedi gredlj 66 (pod 4.) bi moral biti cirkumfleks, s katerim se v hrvatskih narečjih označuje posebna vrsta dolgega padajoče rastočega naglasa. Dolgi padajoči naglas, potisnjen (˘) bi moral biti nad črko ū pri besedi plužna kóuca (pod 17.), nad r pri nazivu prvi noš (pod 11.) in povsod nad dvoglasom ie (n. pr. plužna želiezo, griedelj). Ostrivec, akut (˘) bi dalje moral biti nad a in r pri besedah pašel, pašel (pod 22.), črtalo 113 (pod 11.) in krčalo (pod 24.), a krativec, gravis (˘) pri besedah kozalc (pod 5.), daska (pod 10.), črtalo 41 (pod 11.). Pri besedah želízo (pod 3. in 11.) in pliuug (pod 16.) prednji i označuje polglasni i, medtem ko je pred soglasnikom ta glas tiskan s črko j (grédajнца, oječ). Razni ozki glasovi e, o, i niso pri mnogih besedah označeni z ustreznimi diakritičnimi znamenji, s posebno ključico ali piko pod črko. Ponekod so ti glasovi brez krativca (gravisa), razen tega pa so pogrešno označeni s strešico, namesto s posebnim potisnjenim naglasom. Tudi drugod so črke brez ustreznih znamenj, n. pr. str. 215 goš (dolgi o), gaslitz (manjka na a posebno znamenje v obliki krožca) itd.

⁶⁴ Isti nazivi nastavljaju se preko Kupe na hrvatskoj strani.

⁶⁵ Vjerojatnije je, da se radi o pogrešci: zacijelo je trebalo stajati Goriško.

⁶⁶ Isp. bilj. 68.

64, plůžno Źeliizo 63, pluzno Źelezje P, spodnje Źelezo 62, *127, spůdne Źelezo 126, spodnjo Źeliizo 66, doljno Źelezo 65, zãdnje Źelezo 125, *127. — Pero i uho lemeša: p̄ero + Źho 140.

4. Gredelj, oje.

gr̄ed̄alj 113, P, griedelj 124, gried̄alj 123, 126, griedlj 64, gredlj 65, gredlj 66, gr̄edel 112, 114, *115, *130, 140, gredl 33, R, pluzni gredl 59, griedl 125, 127, gr̄adl 108, gr̄edeu 41, gregel 62, gr̄eglj 63, greben *115, oje 112 (kod rezala), od'ē (kod pluga) 224, hlod *130, drvo 121.

5. Kozlac.

k̄oz̄alc 159, P, k̄oz̄alc 152, k̄oz̄lac 113, kozolec 130, kozoulec 62, kozalc 65, k̄ozu(l)c 127, kozouc 66, k̄ozuc 112, k̄ozuc 126, k̄ozb̄ac 140, k̄ozlek 41, k̄ozal (?) P, kozlić P, (pluzna) glava (?) 59, premikãc 108, Źpenga (?), >svengac< 33 (K str. 54).

6. Klin kozlačnjak.

zaḡuzda 140, (zaḡuzda 126), (zaḡozda 130, P), (zaḡov̄zda P), klin 114, (kal'je 108).

7. Kurelj.

k̄ur̄eš P, k̄ur̄ež P (ist. Št.), k̄oreš P (Dol., Gor.), k̄ur̄alj 136, k̄yrel 140, kur̄gelj 139, P (Notr.), gredelnik 130, pr̄egelj P (BKr), pritikač 115, zvek 114, klin 59, *125, klinc *125, kaul 121.

8. Gužva oračica (gredeljnica).

gr̄ed̄aljnica P (Št., Lašče), gredelnica 130, gridelnica (Miklošič), gr̄ed̄aljnica P, gr̄ed̄ajnica P (Dol., Št.), gr̄ed̄anjica P, gr̄ed̄anica P (Gor.), gr̄ed̄ajna 62, gr̄ed̄ajna 63, gr̄d̄ajna 140, gredalnica 127, gr̄ed̄aunca 126, bradanca 114, 115, gōž 59, 121, P, gūška 125, kor̄ež P.

9. Zaguznjak.

zaḡojzda 115, (mala prestava ? 112).

10. Daska pluga i uši rala.

deska 59, *115, 121, *130, 140, deska 62, 63, 66, d̄eska 41, d̄eska 65, d̄eskà P, d̄eska 125, 126, pluzna deska 124, obračãlna d̄eska 113, polica (?) P, od-grinjãca P, postranica L (Soča), dile *130, dila 114, *115, R; uši rala: lemežnice P, R, lemešce R, lemežki R,⁶⁷ hãbe 112, hãbe 108.

11. Črtalo.

črt̄alo 56, 59, 121, 130, 224, P, črtalo 113, črtalo ? 110 (K str. 68: >zhentalac⁶⁸), črtalo 41, čerta(l)o R, črtov 114, 115, rezãlo 108, rezalnica, rezaunca 33, 56, L,⁶⁹ rãlnik P, oraunik (?) 110 (K str. 68, prvo Źelezo 125, prvo Źeliizo *63,

⁶⁷ Po Rhammu (str. 998) jedino ta tri naziva kod rala, od Celovca i Velikovca do Kamniških planina.

⁶⁸ U originalu >lemesh, al zhentalac sa značenjem >Pflugscharre<. Očito bi trebalo biti >lemež, al črtalo<, ali je krivo prepisano iz rukopisne >bohoričice<. Značenja naziva u ovom podatku iz god. 1836. nisu pouzdana. Opis potječe od župnika Jakoba Detele, a zbrkao ga je njem. pjesnik J. G. Seidl.

⁶⁹ Osim ovih potvrda zapisano je tri puta (Planina, Brežice, Vodice kod Planine) njemački *reiß Eißen* u prvoj polovici 18. stolj. Kako se radi o jugoistočnoj Štajerskoj, nije vjerojatno, da bi to bio prijevod slovenskog naziva *rezalnica* ili slič.

spredno železo 124,⁷⁰ prvi noš 66, noš 62, *63, 65, nužić 123, 126 (nužec 140).

12. Zacrtnjak.

zagozda 59, zagózda 121, klin 115, kajle (Zabukovje kod Krškoga).

13. Cimer (željezna spojnica lemeša s gredeljem).

šrauf 140.

14. Gaćnjak (spojna prečka između ručica).

spóna 62, zvěznja (?) 125, klin 140.

15. Različito.

gnězdo (= obje ručice) 140, vel. i mala prestava (mjesto za reguliranje dubljine oranja pri kozlaci i pri stražnjem kraju gredelja) 112, ključ (>Rahmen am Pfluge<) P, vezi (= okov) 150, kovánje (= okov) 140.

16. Cijela sprava.

Plug: plüg 113, *150, P, R, pliuğ 62, plüg 224, pläg 65, drevo *150, donja Zilja (K str. 211), dřevó P (Gor., Kr.), dřovù 140, dre(v)o R, dreo 84 (K str. 67), dřovina *150, plug dupljak: merjássec 86 (L), 104, 108, kúzla 76 (K str. 67), P (dupljak?), R, psica L (dupljak?), kož (? >kosh<) R (133, 154, Hausberg?), oráča P (?), R; (plug) samec 120; toplar (?) 120, 117 (>doppler<); ralo: rálo 104, P (Kor.), R, ralu 84 (K str. 67), R, oralo 29, *104, D. Koruška (K str. 211), L, orálo 108, 137, P (Kor., Kamnik), oralu 110 (K str. 68), orl (?) 29, 96, 110 (= K str. 66, 68, 209), kavelj *104, špičmoh 112,⁷¹ kostruma (>kostthruma<) 96; rezalo: rezalo 110 (K str. 68), rezalnica, rezaunca R, rezovnica 112, narezaunca (? >naresavenza<) 84 (K str. 67).

17. Plužna kolca.

kólca 113, 127, L, kolca 66, koljca 62, kóuljca 65, kúlca 63, kúlca 125, kuljca 64, kólce 140, kolesa 59, kolesnice 112, plúžna kolca P, L, plúžna kólca 41, plúžna (f.) 150, P (Nostr., Dol.), plúžnja 129, plúžne 121, P, plúžje P (Gor.), plúžno P (Gor.), plužnice P, plužniki P, ójice 138.

18. Osovina kolica.

osišće 59, klop 150, polica (?) 126, aks 140, akštuk 121.

19. Rudić kolica.

ójce P, uojé 140, ojé (?) 126, polica 150, polica 127, poličica 125, poličica (?) P (Rib.), jezik 59, jězak 121, svóra 63, štangica 62.

20. Mačka (naprava za reguliranje širine brazde na kolicima).

pretikalna opora 59, španga 121.

21. Oplen na kolicima.

peděuc 108.

22. Drugi dijelovi kolica.

križ (= rudić + os) 140, jeraonica (kao želj. gredeljnica) 150, kólce (= kotač) 140, pšsel, pšsel (= lunjak kotača) 140, rínk (spaja gredelj s kolicima) 112.

⁷⁰ I u Stajerskoj i u Beloj Krajini nazivi ovoga tipa nastavljaju se neposredno na jednake nazive u Hrvatskoj.

⁷¹ Naziv bi mogao biti u svezi ili sa njem. *spitzmaus* (hrv. *rovka*, dakle sprava, koja ruje, kao šumski miš) ili sa *špičimš*, *speč-meš*, t. j. *šišmiš* (jer ima >krilac, *habe*, koja razbacuju zemlju), isp. Slov. Etnograf III—IV, str. 455.

23. Krpele (spojnica između oja i kolica).
klešče (= rascijepljeno malo rudo) 130, *klésče* (= rascjep na prednjem kraju rudića) 140, *krpeli* (= rašljasto rudo) P.
24. Krčalo (klin ili luk, kojim se plug privlači u pravi smjer, ako skreće u stranu).
krčalo (?) P, *krčel* (?) P (Dol.), *krpèlj* (?) P (BKr), *krpeli* (?) P (Dol.), *priglč* 121 (klin 59); luk: *krpele* 127, *krpel* 126, *klésče* P, *lócen* (za *krpelit*) 125, *kamba* 130.
25. Spojni klinovi krpela (ili oja).
klin 130.
26. Oje kod pluga.
oje 121, *oji* 126, *127, *ojice* 59, *127, *ojcè* 62, 63, *oicjè* 66, *uojci* 125, *čvetricna* 140, (*čétvèr* P, BKr), *plúžnica* P.
27. Zavoranj (klin za jaram).
(*jarmenják* P), (*jármnik* P), (*zaprégelj* P), (*pregelj* 130), *priglč* 121, (*ójna igla* P), *igla* ESSZ (Prekmurje), *křčel* 127, *krču* 126, *gožni klin* 59, *klin* 66.
28. Otki i ostan.
ótka 115, 130, P, *uotka* 125, *vořka* 129, *utka* 63, *otika* (Miklošič), *òtika* 41, 224, *rátka* P; *óstán* P (Gor.; Kranj. Gora = bič), *óstanj* P, *ostánj* P.
29. Cijela oraća sprema.
orátna priprava P, (*préma* P, BKr), *plúžje* (= plug + kolica) P (Gor.).
30. Druga nomenklatura u vezi s oranjem.
raloca (= pomoćna sprava kod sijanja prosa, »za žito raliti«) 125; *krpèljiti* (= držati smjer plugu s pomoću krčala) P (BKr), *otočiti plug* (= regulirati širinu brazde) L (Slov. Gor.); *oranje na oplaz* (tako, da na njivi nema slogova) L-Er (Tolmin); slogovi: *razori*, *lehe*, *ogoni* L, *ogúni* 66; oba načina oranja na slogove: *razmeta-zmeta* 125, *razmèče-zmèče* *127, *razmetat-skup zmetat* 66, *se razdvoji-se skupaj zmèče* *127, *oranje na kraje* (?), *oranje bez krajev* (?) L (sjeverno od Ljubelja), *osredke pobirati* (= završne brazde kod »razmetanja«) P; *odmetek* (= užu slog uz rub njive) L, *zaklinek* (= klinasti kraj njive) L (Sv. Jakob ob Savi); uvratine: *vrati*, *vratnik*, *vrat*, *zavratnice* L; *podsmuka* (= smuka za voženje pluga na njivu) 66, *plaznica* (= isto) P.

Kolikogod ovaj pregled bio oskudan, on pokazuje, da i na razmjerno malom slovenskom području postoji velik broj različnih naziva, od kojih mnogi imaju svoje karakteristične analogije kod Hrvata i drugih Slavena, a neki i veću kulturnohistorijsku vrijednost. No ta je vrijednost veoma ograničena njihovom fragmentarnošću. Ondje, gdje su podaci gušći — u Beloj Krajini i jugoistočnoj Štajerskoj — vidi se, da se nazivi ponajviše direktno nadovezuju na jednake hrvatske nazive, t. j. da pripadaju određenim regionalnim tipovima nomenklature oraćih sprava. Granice tih tipova prema ostalom slovenskom području po ovom se materijalu ne daju odrediti. Trebalo bi imati više podataka i znati točnije geografsko rasprostranjenje naročito za ove nazive: *ralica*, *plaz* (= lijeva ručica), *priroč* (sva tri vjerojatno na Primorju), *rog(el)*, *podsad* i slič., *kozele*

(= plaz), *ralnik* (= lemeš; i crtalo?), *plužno železo*,⁷² *oje* (kod rala i rezala), *kurelj* (Primorje?), *polica* (= daska ili rudić), *lemežnice*, *rezalo* (za crtalo i za cijelu spravu), *črtalo* (= lemeš ili plaz?), *prvo železo* i slič., *plužnice* (= kolica), *krčalo* i slič., *krpel(e)* i slič. i *otika*.

Iz ovog fragmentarnog i slučajnog materijala vidi se ipak, da kod slovenskih oračih sprava ima i etnografskih i leksičkih pitanja, koja zahtijevaju svoje rješenje. S odgovorima na ta pitanja mogli bismo u velikoj mjeri popuniti ono znanje, koje je potrebno za rješavanje važnih kulturnih i etničkih problema, ne samo kod nas, ne samo kod Slavena, nego u Evropi uopće. Jedno kod toga ne smijemo zaboraviti: iscrpnu i detaljnu gradju, koja je za proučavanja ove vrste neophodna, mogu nam stare orače sprave dati samo tako dugo — dok ih još ima.

POPIS MJESTA⁷³

Njemački dio Štajerske i Koruške

1. Untergrimming, Ennstal (K). — 2. Wörschach, Ennstal (K). — 3. Bruck na Muri (K). — 4. Birkfeld (K). — 5. Pöllau (Hlubek, K). — 6. St. Stephan im Rosenthal, Gleisdorf (K). — 7. Präbách, Gleisdorf (K). — 8. Preding, Wildon (K). — 9. Köflach (okolica, K). — 10. Gössnitz, Köflach (K). — 11. Teigitschgraben, Köflach (K). — 12. Judenburg (okolica, K). — 13. Perchau, Neumarkt (K). — 14. Goppelsbach, Murau (K). — 15. St. Georgen, Murau (K). — 16. Kraukaudorf, Murau (K). — 17. Gmünd (R). — 18. Područje gornje Krke (Gurk, R). — 19. »Njemačka brda u Donjoj Koruškoj« (R). — K. Kirchbach, Görtschitztal (R). —

Slovenski dio Koruške i mješoviti krajevi u današnjoj Austriji

20. Dolina donje Zilje (Gail, R, K). — 21. Beljak (Villach, R, K). — 22. Sp. Rož (Rosenthal, R, K). — 23. Okolica Vrpskoga jezera (Wörthersee, R, K). — 24. Magerek (Magaregg), Celovec (K). — 25. Područje Gline (Glan, K). — 26. Otmanje (Ottmanach, K). — 27. Željezna Kapla (Eisenkappel, R, K). — 28. Pliberk (Bleiberg, R, K). — 29. Velikovec (Völkermarkt, K). — 30. Grebinj (Griffen, K). — 31. Sv. Pavel (St. Paul, K). — 32. Soboth (Sobota), Ivnik (Eibiswald, K). — 33. Zg. Boč (Grosswalz), Lučane (Leutschach, K). — 34. Gorica (Goritzen), Radgona (K). — 35. Ženkovci (Zelting), Radgona (K). — 36. Zetinci (Sicheldorf), Radgona (K). —

⁷² Taj bi se naziv točnijim ispitivanjem eventualno mogao utvrditi i na većem području, iako ga danas možda potiskuje školsko-književni termin *lemeš-lemež*.

⁷³ Uz ime mjesta uvijek je kratko označen i izvor podatka (kratice: B = B. Bratanić, vlastiti zapis; EML = Etnografski muzej u Ljubljani; ESSZ = Etnološki seminar sveučilišta u Zagrebu; K = Koren, Pflug und Arl; L = Ložar, Narodopisje Slovencev I; OSH = Bratanić, Orače sprave u Hrvata; P = Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar; R = Rhamm, Urzeitliche Bauernhöfe). Uz samo ime lokaliteta dodano je redovno i ime kojeg bližeg većeg mjesta. Slovenska mjesta u današnjoj Austriji imaju uza se i svoja njemačka imena, a radi kontrole dodana su njemačka imena u zagradi i kod onih mjesta, za koja Koren daje historijske podatke. Neka od takvih mjesta nisu mogla biti točno identificirana i lokalizirana, pa u tom slučaju imaju (u zagradi) samo njemačka imena, kako ih navodi Koren (dok su na karti njihovi znakovi smješteni u posebne krugove). Za pomoć kod ubikacije nekih od tih mjesta dužan sam zahvalnost redakciji »Slov. Etnografa«, a zahvaljujem na ovom mjestu i svim ostalima, koji su mi na bilo koji način pomogli kod skupljanja podataka. — Slov. nazive pri nemških debelejšim tiskanim imenima bi bilo treba še prekontrolirati.

Slovenija

37. (Apače-**Hauptmannsdorf**, K). — 38. Sraťovci (K, Schrottendorf), Radgona. — 39. Mele (K, Kellersdorf), Radgona. — 40. Rihtarovci (K), Radgona. — 41. Beltinci, Prekmurje (dr. V. Novak). — 42. Ljutomer (K). — 43. Bolehneci (K, Wollachnezen), Ljutomer. — 44. Pavlovci (K, Paulofzen), Ormož. — 45. Ormož (K, Friedau). — 46. (K, **Krenkendorf**), Ormož. — 47. Zavrče (K, Sauritsch), Ptuj. — 48. Ptuj (K). — 49. Dornava, Ptuj (K). — 50. Savci, Ptuj (K). — 51. Sv. Andraž (? K, **St. Andrä i. S.**), Ptuj. — 52. Canjkova, Cenkovna (? K, **Zankoberg**), Slov. Gorice. — 53. (Gobačinci, K; Slov. Gorice, K). — 54. Radehova (K, Oberradoch), Slov. Gorice. — 55. Hrastovec (K, Gutenhag), Slov. Gorice. — 56. >Istočno od Maribora< (K). — 57. Gačnik ? (K, **Gaschnitztal**), Slov. Gorice. — 58. Jarenina (K, Jahringshof), Maribor. — 59. Kamnica, Maribor (ESSZ). — 60. Rogatec (K, Rohitsch). — 61. Podsreda (K, Hörberg). — 62. Rakovec, Brežice (B). — 63. Podvinje, Brežice (B). — 64. Gaberje, Brežice (B). — 65. Mihalovec, Brežice (B). — 66. Loče, Brežice (B). — 67. Brežice (K, Rann). — 68. Vodice (K, Voditz), Planina. — 69. Dovje (K, Dobis), Planina. — 70. Planina (K, Montpreis). — 71. Jurklošter (K, Gairach), Rim. Toplice. — 72. (K, **Rain, Roswein, Oschag**), Laško-Celje. — 73. Zavodna (K, Savodin), Celje. — 74. Celje (K). — 75. Trbovlje (K, Trifail). — 76. Ojstrica (K, Osterwitz), Vransko. — 77. (K, **Podgoutz, Gleindorf, Preup**), Vransko. — 78. Sanek (Zovnek; K, Sannegg), Braslovče. — 79. Polče (K, Poltsch), Braslovče. — 80. Sv. Rupret (K, St. Ruprecht), Braslovče. — 81. Braslovče (K, Frasslau). — 82. Dobrovlje (K, Dobroll), Braslovče. — 83. Vrbovec (K, Altenburg), Mozirje. — 84. Rečica (K, Rietz), Mozirje. — 85. Okonina (K), Mozirje. — 86. Ljubno, Mozirje (L). — 87. (Suha) Dol (? K, **Doll**), Mozirje. — 88. Trnavče (? K, **Ternautschitsch**), Mozirje. — 89. Mozirje (K, Prassberg). — 90. Slatine, Mozirje (K). — 91. Smartno ob Paki (K, St. Martin), Mozirje. — 92. Šoštanj (K, Schönstein). — 93. (**Lamm, Krähstock**, K), Šoštanj. — 94. Ravne (K, Rauen), Šoštanj. — 95. Turn (K), Šoštanj. — 96. Vitanje (K, Weitenstein). — 97. Vojnik (K, Hohenegg). — 98. Konjice (K, Gonobitz). — 99. Boharina (K, Wocharina), Konjice. — 100. Kovački Vrh (K, Schmiedberg), Konjice. — 101. Ruše (K, Maria Rast), Maribor. — 102. Fala (K, Faal), Maribor. — 103. Sv. Lovrenc (K, St. Lorenzen), Pohorje. — 104. Pohorje (L-Koprivnik). — 105. **Marenberg-Zeichenberg**, K). — 106. Legen (K, Lechen), Slov. Gradec. — 107. Slovenjgradec (okolica, K, Windischgrätz). — 108. Mežica, Prevalje (ESSZ), nekad Koruška. — 109. Črna (R, K, Schwarzenbach), Prevalje, nekad Koruška. — 110. Solčava (R, K, Sulzbach). — 111. Logarska dolina (R, K), Solčava. — 112. Ravne na Zg. Jezerskem (B, Orel), nekad Koruška. — 113. Mojstrana (ESSZ). — 114. Zasip, Bled (ESSZ). — 115. Ribno, Bled (ESSZ). — 116. Bohinj (R). — 117. Cerklje, Kranj (L). — 118. Nevlje ? (>St. Georg bei Steine, R), Kamnik. — 119. Moravče (L). — 120. Izlake, Zagorje ob Savi (L). — 121. Vrhovo, Radeče (ESSZ). — 122. Sentjernej na Dolenjskem, Novo mesto (L). — 123. Gradnik, Semič (B). — 124. Štrekljevec, Semič (B). — 125. Krupa, Semič (B). — 126. Gor. Dobravica, Metlika (B). — 127. Desinec, Crnomelj (B). — 128. Nepoznato (Slovenija, EML). — 129. (Velike) Poljane, Ribnica (Zupanec, Dom in svet, 1891). — 130. Dobrèpolje (Vel. Lašče, Mrkun, L). — 131. Št. Vid pri Stični, Grosuplje (dr. V. Novak). — 132. Grosuplje (EML). — 133. Bistra (okolica, K, Freudenthal), Vrhnika. — 133 a. Planina (okolica, K, >Hausberg⁷⁴), Postojna. — 134. Idrija (okolica, K). — 135. Podkrnci, Tolmin (Erjavec, Letopis Mat. Slov. 1880). — 136. Kam(e)no na Soči, Tolmin (P). —

⁷⁴ Zacijelo se radi o pogrešci: trebalo bi biti **Haasberg** (mjesto s njemačkim imenom Hausberg nije bilo u Kranjskoj), a to je Planina. Za ovu informaciju zahvaljujem redakciji >Slov. Etnografica<.

137. Staro Sedlo ⁷⁵ (Erjavec 1880), Kobarid. — 138. Banjščice (Sv. Duha, Erjavec, 1880), Kanal. — 139. Skrilje, Ajdovščina (Erjavec, 1880). — 140. Kopriva, Sežana (M. Matičetov). — 141. Košana (Kal), Sempeter na Krasu (M. Matičetov).

Slobodni teritorij Trsta (Hrvati i Slovenci)

142. Korte (Corte d'Isola), Piran (Jaberg-Jud, Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz, VII). — 143. Murine (Morno), Buje (J. Ribarić). — 144. Picudo — Goli Vrh, Buje (J. Ribarić).

Hrvatska

(prema OSH, ako nije drukčije označeno)

145. Brest, sjev. Istra. — 146. Sapjane, Kastav (dr. M. Gavazzi). — 147. Mali Brgud, Kastav (dr. M. Gavazzi). — 148. Lisac, Kastav. — 149. Studena, Kastav. — 150. Prezid, Cabar. — 151. Vrhovci, Cabar. — 152. Jazbine, Cabar. — 153. Marija Trošt, Delnice. — 154. Skrad, Delnice. — 155. Lukovdol, Delnice. — 156. Vukova Gorica, Karlovac. — 157. Donje Stative, Karlovac. — 158. Mali Modruš-Potok, Karlovac (B). — 159. Kunić Ribnički, Karlovac. — 160. Lipnik, Karlovac. — 161. Breznik i Vini Vrh kod Ozlja (B). — 162. Polje, Ozalj (B). — 163. Bratovanjci i Lukunić-Druga, Ozalj (B). — 164. Bubnjarci, Ozalj. — 165. Vivodina, Ozalj. — 166. Vrhovac i Grandić-Breg, Ozalj (B). — 167. Krašić, Jastrebarsko. — 168. Stari Grad, Zumberak. — 169. Noršić-selo, Samobor. — 170. Jarušje, Samobor. — 171. Proindol, Sv. Jana, Jastrebarsko. — 172. Volavje, Jastrebarsko. — 173. Kupinec, Pisarovina. — 174. Kravarsko, Vel. Gorica. — 175. Donja Kupčina, Pisarovina. — 176. Rečica, Karlovac. — 177. Ladvenjak, Karlovac. — 178. Kablar, Karlovac. — 179. Crna Draga, Karlovac. — 180. Brkiševina, Petrinja. — 181. Glinska Poljana, Petrinja. — 182. Brest i Vuroti, Petrinja. — 183. Cepeliš, Petrinja. — 184. Svinjičko, Sunja. — 185. Potok, Popovača. — 186. Okešinec, Ivanić. — 187. Dubrava, Cazma. — 188. Sv. Petar Čvrstec, Bjelovar. — 189. Botinovec, Koprivnica. — 190. Sv. Helena Koruška, Križevci. — 191. Erdovec, Križevci. — 192. Bedenica, Sv. Ivan Zelina. — 193. Sv. Ivan Zelina. — 194. Lupoglav, Dugo Selo. — 195. Prečec, Ivanić. — 196. Trebarjevo desno, Sisak. — 197. Martinska Ves desna, Sisak. — 198. Kuće, Vel. Gorica. — 199. Prevlaka-Oborovo, Dugo Selo. — 200. Bukevje, Vel. Gorica. — 201. Vel. Mlaka, Vel. Gorica. — 202. Obrezina, Vel. Gorica. — 203. Šašincev, Dugo Selo. — 204. Čučerje, Zagreb (B). — 205. Mikulić, Zagreb. — 206. Bistra, Zagreb. — 207. Kraj donji, Zagreb (B). — 208. Oplaznik, Zagreb. — 209. Pologi, Zagreb (B). — 210. Luka, Zagreb (B). — 211. Tuhelj, Klanjec. — 212. Šemnica, Krapina. — 213. Strahinje, Krapina (M. Davila). — 214. Jesenje, Krapina. — 215. Mihovljan, Zlatar. — 216. Veleškovečki Lipovec, Zlatar. — 217. Zajezda-Topličica, Zlatar. — 218. Ivanec. — 219. Vinica, Varaždin. — 220. Prelog, Medjimurje. — 221. Poturen, Medjimurje.

Mađarska

222. Göcsej (Gönczi, Göcsej... Kaposvár 1914). — 223. Óriszentpéter, Vas m. (Kovács, A Néprajzi Múzeum magyar ekéi, 1937). — 224. Slovenska sela uz Rabu (Novak, Etnografski značaj slovenskega Porabja, Slov. Etnograf I, 1948, str. 95).

⁷⁵ Erjavec, a za njim i oni, koji ga citiraju, pišu Staro Sedlo, dok na specijalnim kartama i u službenim popisima mjesta u blizini Kobarida opstojе dva sela: Staro selo i Sedlo (bez »Staro«). Prema podatku M. Matičetova ispravan je narodni naziv Staro Sedlo (Star' Sedlo), kako je kod Erjavca, dok je Staro selo pogrešno.

Résumé

À LA MARGE D'UN LIVRE INTÉRESSANT

L'article contient une analyse détaillée du livre « Pflug und Arel » par Hanns Koren (Salzburg, 1950). Après avoir exprimé sa complète reconnaissance à la grande diligence de l'auteur qui a amassé un nombre imposant des données d'archives concernant les instruments aratoires allemands et slovènes de Styrie, le censeur trouve le livre bien excitant et plein de bon sens. Mais parmi les nombreuses constatations correctes et vues saines il y a, dans le livre, aussi d'autres qu'on ne peut pas accepter et dont le censeur donne quelques critiques et corrections en détail. Il regrette particulièrement le nombre insuffisant des données modernes sur la nomenclature et sur la construction technique des araires et des charrues ce qu'on pouvait attendre, en première ligne, d'une étude ethnographique spéciale. Sans un tel matériel ethnographique relativement abondant nous ne pouvons qu'ajouter des hypothèses nouvelles aux théories précédentes des historiens et linguistes, et sans sa publication en entier tout contrôle des conclusions reste impossible. Un sérieux défaut du livre présentent, malheureusement, les illustrations qui sont peu nombreuses (sans aucune photographie), techniquement inexactes et tout à fait douteuses pour l'usage scientifique. Les cartes, elles aussi, ne méritent pas une confiance beaucoup plus grande.

Enfin le censeur donne un aperçu sur le matériel disponible concernant les instruments aratoires slovènes avec une carte montrant la diffusion de leurs espèces et leurs types constructifs, une liste de la nomenclature connue et une autre des localités. La carte comprend aussi toutes les données pour les localités désignées en Styrie et en Carinthie allemandes illustrées dans la littérature précédente.